

היסטוריוגרפיה

מה קרה ל'היסטוריה החדשה' במעבר האלף

מרדכי בר־און

מבוא

עברו כעשר שנים מאז פרצה 'ההיסטוריה החדשה' אל הזירה הציבורית בישראל והרבה דיו נשפך הן בתוך הוויכוח והמחלוקת והן עליהם. במהרה נכרך הוויכוח גם בדיון אידאולוגי מובהק שנסב סביב המושג החדש 'פוסט־ציונות'.¹ בני מוריס, אבי שליים ואילן פפה, שלושת ההיסטוריונים שהוכתרו בשעתו או הכתירו את עצמם כמייסדי 'ההיסטוריה החדשה' בישראל, המשיכו בעבודתם ואף העמידו תלמידים לא מעט. היסטוריונים אחרים הרחיבו את יריעת הביקורת הן על היבטים נוספים של הסכסוך הישראלי־ערבי והן על תקופות אחרות בקורותיו. 'ההיסטוריונים החדשים' הראשונים עסקו בראש ובראשונה במלחמת העצמאות ובשנים הראשונות לכינונה של מדינת ישראל והתרכזו בהיבטים המדיניים והצבאיים של הסכסוך

1. רוב הסערה התחוללה מעל דפי העיתונות. בעקבות כנס בנושא זה, שהתקיים במכון בן־גוריון בשנת 1994, פורסם קובץ המחקרים הרחב ציונות: פולמוס בן זמננו, גישות מחקריות ואידאולוגיות (בעריכת פנחס גינזסר ואבי בראלי), קריית שדה־בוקר 1996. סיכום נרחב וקובץ מאמרים מקיף לוקט ונערך בידי דן מיכמן, 'פוסט־ציונות' והשוואה: הפולמוס הציבורי הישראלי בנושא הפוסט־ציונות בשנים 1993-1996 ומקומה של סוגיית השוואה בו – מקראה, רמת־גן 1997. ניסיון להערכה כוללת של התופעה נעשה בין השאר גם בידי אניטה שפירא במאמרה 'פוליטיקה וזיכרון קולקטיבי – הוויכוח על אודות "ההיסטוריונים החדשים"', בקובץ מאמריה יהודים חדשים יהודים ישנים, תל־אביב 1997, עמ' 19-45. נוסח מעודכן ראוי: 'The Strategies of Historical Revisionism', *The Journal of Israeli History*, (Summer-Autumn 2001) 2 (4), 20. גיליון זה הופיע בספר מיוחד: Anita Shapira & Derek J. Penslar (eds.), *Israeli Historical Revisionism from Left to Right*, London 2003. ראו גם: מרדכי בר־און, 'מבט שני לאחור – רוויזיה בהיסטוריוגרפיה של מלחמת תש"ח וראשית המדינה', יהדות זמננו, 6 (תש"ן), עמ' 89-115; הנ"ל, 'היסטוריה שלא היתה: הבהרות נוספות לסוגיית "ההיסטוריה החדשה"', יהדות זמננו, 10 (תשנ"ו), עמ' 3-39. שני המאמרים נכללו גם אצל מרדכי בר־און, גבולות עשנים: עיונים בתולדות מדינת ישראל, 1948-1967, ירושלים 2001, עמ' 54-107. קובץ נוסף ובו מאמרי ביקורת על הפוסט־ציונים ראה אור בעריכת טוביה פרילינג, תשובה לעצמת פוסט־ציוני, תל־אביב 2003.

הישראלי-ערבי. בעשר השנים האחרונות עלה גל של ביקורת היסטוריוגרפית גם מתחומי מדעי החברה, חקר החינוך, לימודי המגדר וחקר התרבות בכללותה. חידושים רבים שהופיעו בעשור האחרון נקשרו להחלת הביקורת על תחומי חיים ותחומי דיון אחרים לחלוטין. את המאמר הזה נייהד להתפתחויות שחלו בתחומים שהעסיקו את הרוויזיה המקורית: קורות מלחמת העצמאות והתעצמות הסכסוך הישראלי-ערבי בשנים הראשונות לכינונה של המדינה. תחילה נבקש לעקוב אחר המשך עבודתם של 'ההיסטוריונים החדשים הוותיקים'. אחר-כך ננסה לבחון באיזו מידה ובאילו נושאים התקבלו גרסאותיהם ובאילו נדחו, במה הם תרמו לקידומו של המחקר ההיסטורי וכיצד עוררו כלפיהם התנגדות וביקורת.

ה'חדשים' הוותיקים

שלושת ההיסטוריונים ה'חדשים' הוותיקים, בני מוריס, אבי שליים ואילן פפה ניסו את כוחם בשנים האחרונות, כל אחד על-פי דרכו, גם בסיכום רחב של קורות הסכסוך הערבי-יהודי בארץ-ישראל, אף שכל השלושה טיפלו במחקריהם המקוריים רק בקטע מוגבל מתוך היריעה ההיסטורית הרחבה שהם מנסים לפרוס בספריהם החדשים. שלושתם פנו לבחון את שורשי הסכסוך וכן לסקור את התפתחותו בתקופות מאוחרות יותר, ממש עד השנים האחרונות. בכל הנוגע להתפתחות הסכסוך לאחר מלחמת ששת הימים עדיין לא ניתנה לחוקרים גישה אל התיעוד המקורי הנוגע לשנים האלה ולכן נזקקו שלושת ההיסטוריונים האלה ברוב המקרים למקורות משניים. יש בנמצא ספרות משנית רבה למדי הן מהצד הישראלי והן מהצד הערבי והן מצד גורמים בין-לאומיים, ואין לפסול את נסיונם של היסטוריונים לספר את קורות העתים גם לפני שניתנת האפשרות לחקירה יסודית יותר. עם זאת אין להתפלא על כך שככל שהסכסוך הערבי-ישראלי התעצם והסתבך משנות השבעים ואילך, נקלעים שלושת המחברים, שלא בטובתם, לביטוי הערכות פוליטיות טעונות לעייפה במטענים ערכיים ובהכרעות אידאולוגיות. מבחינה זו יש פחות עניין באותם קטעים נרחבים בספריהם החורגים מתחומי מחקריהם המקוריים. לצורכי מאמר זה יש עניין לבחון לאן הובילו שלושת ההיסטוריונים האלה את הרוויזיה המקורית שלהם, ולכן נתייחס במסגרת זו בראש ובראשונה לקטעים בספריהם החדשים העוסקים בתקופות שהם חקרו במחקר ראשוני.

בספרו קורבנות פורס בני מוריס לפני הקורא יריעה רחבה של קורות הסכסוך הערבי-יהודי מראשיתה של הציונות, דהיינו משנת 1881, שנת ראשיתה של העלייה הציונית ועד שנת 2001, קורותיהן של כ-120 שנה.² בד בבד עם עבודתו על ספר זה חזר מוריס והרחיב

2. Benny Morris, *Righteous Victims: A History of the Zionist-Arab Conflict 1881-1999*, New York 2000. ספרו של מוריס ראה אור גם בעברית בכותרת קורבנות: תולדות הסכסוך הציוני-ערבי 1881-2001, תל-אביב 2003. מוריס הוא חוקר פורה במיוחד ובזמן שעסק בחיבור ספרו קורבנות פרסם גם ספר ביוגרפי על גלגל פשה, מפקד הלגיון הערבי: Benny Morris, *The Road to Jerusalem*.

במידה ניכרת גם את מחקרו על היווצרותה של בעיית הפליטים הפלסטינים לאור מסמכים חדשים רבים שנחשפו לפניו בארכיון צה"ל רק לאחרונה ופרסם מהדורה חדשה של ספר זה.³ מוריס שב מדי פעם בפעם אל התזה החביבה עליו ש'טרנספר האוכלוסין', שהתבצע לדעתו בפועל בשנת 1948, לא היה אמנם 'פרי תכנון מוקדם או הגשמה של תוכנית-אב מוכנה מראש ואף לא פרי מדיניות רשמית ושיטתית של ראשי היישוב', אולם הרעיון ריחף, לדעתו של מוריס, בחללה של התנועה הציונית כבר בשנות השלושים ואף לפני כן ומפקדי צה"ל במלחמת העצמאות יישמו אותו והפכו אותו למציאות, אם במתכוון וביודעין, ואם בסתם באירועים.⁴

בספרו הולך מוריס במידת-מה בעקבותיו של שמחה פלפן בכל הנוגע לטענה שהטקטיקה שנקטו ראשי 'ההגנה' בתחילת המלחמה, לא כל שכן תגובות האצ"ל והלח"י, 'עמדו בדרך כלל ביחס הפוך לממדי התקיפות הערביות המקוריות, ואסטרטגיה זו עשתה להרחבת התבערה לעבר שטחים שלפני כן לא ידעו פעולות איבה'.⁵ ככוונה בולטת לשמור על נטרליות קפדנית עושה מוריס מאמץ להסביר התקפות ערביות רבות ומתאר אותן על רקע של התגרירות יהודיות. אף-על-פי-כן סיפור הקרבות מדויק על-פירוב ומסופר בנעימה עניינית. בשאלת יחסי הכוחות הוא נשען על עבודתו של עמיצור אילן ומתאר בדייקנות רבה את מצוקתו של צה"ל בשלב הבלימה (מאי-יוני).⁶ מן הסתם כדי לשמור על שמו הטוב כ'היסטוריון

- על אירועי מלחמת העצמאות. ראו למשל: Benny Morris, 'The Historiography of Deir Yassin', *Journal of Israeli History*, 24, 1 (March 2005), pp. 79-108.
3. Benny Morris, *The Birth of the Palestinian Refugee Problem Revisited*, Cambridge 2004. ההשקפות שהביע בני מוריס בריאיון לעיתונאי ארי שביט, הארץ (מוסף), 9 בינואר 2004, ובמאמר תגובה שלו בהארץ (מוסף), 23 בינואר 2004, וכן הוויכוח שניהל עם אבי שליים מעל דפי *Guardian* והריאיון עם אהוד ברק שפורסם בניו-יורק לא יידונו כאן משום שהם עוסקים בענייני דיומא, ובמידה שמוריס חוזר בפרסומים אלה גם אל פרשות העבר הוא מבטא את העדפותיו המוסריות והפוליטיות הסובייקטיביות ואינו מוסיף מבחינה היסטוריוגרפית על מה שכבר פרסם בעבודתו האקדמית. לעניות דעתי אין ההשקפות שבאו לידי ביטוי בראיונות ובמאמרים שהוזכרו לעיל משקפים כלל ועיקר שינוי שחל כביכול בהערכות שהביע מוריס במחקרו, ואף שאני מתנגד להערכתו בכל לבי אין בידן לפגום בערכו של מוריס כחוקר וכהיסטוריון.
4. בני מוריס, 'הערות על ההיסטוריוגרפיה הציונית ורעיון הטרנספר בשנים 1937-1944', בתוך: יחיעם ויץ, בין חזון לרוויזיה: מאה שנות היסטוריוגרפיה ציונית, ירושלים 1997, עמ' 195. מאמר זה פורסם גם בספרו של בני מוריס, תיקון טעות: יהודים וערבים בארץ-ישראל 1936-1956, תל-אביב 2000, עמ' 23-41. במהדורה החדשה והמורחבת של ספרו על הפליטים, שהתפרסמה באנגליה, כולל מוריס פרק שלם על רעיון הטרנספר במחשבה הציונית. Benny Morris, *Palestinian Refugees*, London 2004, chap. 2: 'The Idea of Transfer in Zionist Thinking before 1948', pp. 39-64.
5. מוריס, קורבנות, עמ' 190.
6. עמיצור אילן, אמברגו: עוצמה והכרעה במלחמת תש"ח, תל-אביב 1995.

חדש' חוזר מוריס ומעמיד את גרסתו מול גרסתם של מי שהוא מכנה 'היסטוריונים ציוניים'.⁷ הכינוי הזה תמוה שהרי מדובר במגוון גדול של היסטוריונים ישראלים, שרבים מהם ידעו לפני שנים רבות לספר את הסיפור במידה רבה באותה הדרך שמוריס מספר אותו כיום.⁸ אבי שליים הסתפק בסקירת הסכסוך בחמישים השנים שחלפו מאז 1948 וריכז את מוטו בעיקר אל מדיניות החוץ והביטחון של ישראל.⁹ הוא שאל את שם ספרו ממאמרו המפורסם של זאב ו'בוטינסקי' קיר הברזל', שהתפרסם ברוסית בשנת 1923. השם מרמז על כך שלאחר מלחמת העצמאות אימץ דוד בן-גוריון את ייאושו של יריבו ההיסטורי מן האפשרות להגיע לידי הבנה עם הערבים ואף את המלצתו לרכז את כל המאמצים ולתת עדיפות מוחלטת לחיזוק בטחונה של ישראל. שליים אינו מתיימר להקיף את הסכסוך על כל היבטיו ומפרספקטיבה נרחבת. הוא מאפיין את הספר כ'מחקר של מדיניות החוץ הישראלית בחמישים שנותיה הראשונות' תוך כדי התמקדות ביחסיה של ישראל עם העולם הערבי.¹⁰ לאחר מבוא קצר המתאר את התפתחות המפעל הציוני עד שנת 1947 הוא ניגש מיד לסיפור המלחמה בתש"ח אך ממעט בתיאורי קרבות ומעדיף להתעמק בהתפתחויות מדיניות ודיפלומטיות. אין זה מפתיע שהוא ממחזר את התזה המרכזית של ספרו המפורסם על יחסי ישראל עם המלך עבדאללה.¹¹ לטענתו של שליים התקיימה בפועל הסכמה עקרונית בין האמיר עבדאללה וישראל לחלק את ארץ-ישראל בין היהודים לבין הממלכה ההאשמית. פרטי הנרטיב של שליים בפרשה זו הם בדרך-כלל מדויקים ותוצאת המלחמה אכן הוכיחה שבדיעבד היה מפגש אינטרסים כזה בין ישראל לבין המלך, אולם גם בספרו האחרון כמו גם בספרו הראשון אין תשובה מספקת לבעיה כיצד קרה הדבר שלמרות מפגש אינטרסים עקרוני זה ניהלו שני הצדדים כמה מן הקרבות הנואשים ביותר במלחמה כולה ולמעלה מעשרה אחוזים מההרוגים היהודים במלחמה נהרגו בקרבות שבהם היה מעורב הלגיון הערבי. יתר-על-כן, בעוד טיעונו של שליים מעלה ששני הצדדים היו מעוניינים בתוצאת המלחמה כפי שאכן התרחשה, הוא נוטה, לעתים בפה מלא ולעתים ברמיזות גלויות למדי, לראות ב'הסכמה' זו מעשה מתון ונבון של המלך, אך תככים ומזימות לא כשרות של הצד הישראלי. כך למשל הוא כותב: 'עבדאללה נשאר נאמן להפליא להבנה המקורית עם גולדה מאיר, אולם היחסים המיוחדים של ישראל עם המלך עבדאללה נוצלו על-ידיה בעורמה ובכישרון כדי לשבור את שרשרת האיבה של מדינות ערב, כדי להעמיק את המחלוקות בקואליציה הערבית, ולשם

7. ראו למשל: מוריס, קורבנות, עמ' 216.
8. דוגמאות ופרטים רבים מצויים בספרי, זכרון בספר: ראשיתה של ההיסטוריוגרפיה הישראלית של מלחמת העצמאות - 1958-1948, תל-אביב 2001.
9. Avi Shlaim, *The Iron Wall: Israel and the Arab World*, New York 1999.
10. שם, עמ' XI.
11. Avi Shlaim, *Collusion Across the Jordan: King Abdullah, the Zionist Movement, and the Partition of Palestine*, Oxford 1988.

שילוח יד איש ברעהו בקרבם.¹² יש מידה רבה של היתממות בטענה שעבדאללה היה זכאי להטיל מצור על ירושלים בלטרון רק משום שלטרון נועדה להישאר בתחום המדינה הערבית על-פי מפת החלוקה של האו"ם. כמו כן כלל וכלל לא ברור מדוע הצלחתו של עבדאללה להשתלט על הגדה המערבית ואשרור ההשתלטות בהסכמי שביתת-הנשק בין ישראל לירדן לא היו בבחינת 'ניצול ערמומי' של נטייתה של ישראל להשאיר את הנתח הזה בפיו.

בכמה וכמה עניינים הקצין שליים את עמדותיו והוא נוטה עתה לאמץ גרסאות שנולדו לפני שנים רבות בסדנאותיהם של היסטוריונים פלסטינים. למשל, הוא אימץ את גרסתו הישנה של וליד האלידי שכבר בשנות החמישים טען שב'תוכנית ד', שהנחתה את 'ההגנה' במתקפה שלה באפריל ובמאי 1948, היה טמון זרע גירושם של הערבים מן השטחים שכבשו היהודים. שליים כותב שב'תוכנית ד' 'קיבלו מפקדי צה"ל צו (warrant) לגרש אזרחים, וכך 'בצורה ישרה ומוחלטת תרם ביצוע התוכנית להיווצרותה של בעיית הפליטים הפלסטינים'.¹³ אפילו בני מוריס אינו מנסח את מסקנותיו במידה כזאת של חריפות, ובפועל אין כל ספק שבשלב האחרון של המלחמה בין הקהילות אפיינה את הלחימה בריחה המונית שנבעה מפחד המלחמה ומהשפעת תעמולת הוועה של הערבים בעקבות מעשה דיר יאסין. בחודשים אפריל ומאי השתתפתי בכיבוש כחצי תריסר כפרים בגזרת הפעולות של חטיבת 'גבעתי' ובאף אחד מן המקרים לא קיבלתי 'צו לגרש את התושבים'. בפועל שאלת הגירוש כלל לא עמדה על הפרק משום שכאשר הגענו אל תוך הכפרים הללו הם היו ריקים מאדם. בגזרת החטיבה שלנו ידוע לי רק על מקרה אחד שבו נדרשו ערביי כפר, שניצב על צומת דרכים חיוני שבו הצטלבו הדרכים לדרום הארץ ולירושלים, להסתלק לעבר העיר רמלה, שעדיין היתה בשליטה ערבית, מהלך כעשרה ק"מ. החלטתה של 'ההגנה' להימנע מלתקוף את יפו בפסח והתנגדותה להתקפה שניהל האצ"ל על שכונת מנשייה באותו הזמן לא נבעה מרחמים אלא מן הרצון להימנע מלגרות את מדינות ערב להתערב במלחמה. מאותו הטעם היתה כוונת מתכנני 'תוכנית ד' לפנות אוכלוסייה אזרחית רק מכפרים המצויים סמוך לקווי הלחימה או בנקודות בעלות חשיבות מבצעית מיוחדת. הניסוח של שליים כאילו 'מטרתה של תוכנית ד' היתה לטהר את פנים הארץ מגורמים ערביים עוינים או עוינים פוטנציאליים' אינה תואמת את כוונת המסמך.

את העמדה הקיצונית ביותר בין השלושה נוקט אילן פפה. הוא הרחיב את היריעה ומנסה לסרטט את קורותיה של הארץ מאמצע המאה ה-19 (ימי שלטונו של מחמד עלי). כמו כן הרחיב את זווית ראייתו אל מעבר למפעל הציוני ולמדיניותה של התנועה הציונית. הוא מבקש לספר על העם היושב בארץ ומייחד הרבה מדבריו לקורותיהם ולגורלם של הפלסטינים.¹⁴

Ibid., p. 39 .12

Ibid., p. 31 .13

14. Ilan Pappé, *A History of Modern Palestine: One Land, Two Peoples*, Cambridge 2003
נראה שאת הפריוודיזציה הזאת הוא שואב מספרם של יואל מגדל וברוך קימרלינג על הפלסטינים, הקושרים את ראשיתה של האומה הפלסטינית במרד האיכרים באזור שכם נגד שלטונו של איברהים

פפה כבר הכריז מזמן שהוא מאמץ את הנרטיב הפלסטיני הנוגע לסכסוך משום שזהו הנרטיב של הקורבן. בהיותו רלטיביסט פוסט־מודרני מוצהר אין הוא מאמין ביכולתו של ההיסטוריון להגיע לחקר 'מה שבאמת קרה' וטוען שלעולם אין לנו אלא נרטיבים שונים שמכתיבים עמדתו הביוגרפית והכרעותיו האידאולוגיות והפוליטיות של ההיסטוריון. לטענת פפה אין כל עדיפות לנרטיב אחד על פני האחר במונחים של 'האמת', אלא במונחים פוליטיים ומוסריים התואמים את השקפותיו.¹⁵ גם בספרו האחרון אין הוא מכחיש את הכרעותיו העקרוניות ובהקדמה הוא מודה שלספרו יש הטיה בשחזור מציאות העבר:

זהו הנרטיב של אותם אנשים בפלסטינה שנעשו קורבנות לברוטליות של איוולת אנושית המוכרת היטב ממקומות שונים בעולם. השימוש המבוזה שנעשה בידי עם אחד נגד האחר בשמה של אידאולוגיה זו או אחרת מוקע בספר זה מאחר שהוא הוא המקור להרבה מדי עוול ומעט מדי ברכה. האמביציות האנושיות הללו הן שהביאו על הארץ הזאת פלישות, כיבושים, גירושים, הפליה וגזענות. הגיבורים של הספר הזה הם לכן קורבנותיה של חרפה זו: נשים, ילדים, איכרים, פועלים וסתם יושבי ערים, שואפי שלום ופעילי זכויות אדם. ה'רשעים' הם במידה מסוימת הגנרלים היהודים, הפוליטיקאים החשקנים, המדינאים הציניים והגברים שונאי הנשים.¹⁶

הדברים אכן מצלצלים כאילו הם טקסט של עלון מפלגתי ולא מבוא לספר היסטוריה המופיע על במה אקדמית מכובדת. פפה מנסה לאחורנה לאפיין את התנהגותה של ישראל במלחמת 1948 ואף אחריה כמסע ל'טיהור אתני'. השימוש האנכרוניסטי בכינוי הזה נעשה במודע לצורכי פולמוס אידאולוגי ופוליטי. בספרו החדש הוא מצטרף ללא כל סייג לעמדה המקובלת בקרב הפלסטינים שאחת ממטרותיה של 'תוכנית ד' של 'ההגנה', שבוצעה באביב 1948, 'היתה לטהר (cleanse) את שטחה של המדינה היהודית מערבים רבים ככל האפשר'. במקומות רבים, לטענת פפה, טבחו היהודים 'באכזריות ללא פשרה כדי להפחיד את תושבי הערים והכפרים ולזרו את גירושם'.¹⁷ התיאור נעשה אף חריף יותר בכל הנוגע לימים שאחרי פלישתם של צבאות ערב בין מאי 1948 לינואר 1949. לטענתו קיבלו החטיבות הוראה 'לייהד' את השטחים שיכבשו וכהדגמה הוא מתאר בפרוטרוט את האירועים שהתרחשו בכפר טנטורה בעת כיבושו בידי חטיבת 'אלכסנדרוני' בסוף מאי, כפי שתיאר תדי כ"ץ בעבודת הגמר שלו לתואר מוסמך שנפסלה בידי האוניברסיטה.¹⁸ זאת ועוד, כמי שתומך בשנים

פפה: Baruch Kimmerling & Joel Migdal, *Palestinians: The Making of a People*, New York 1993

15. את גישתו הרלטיביסטית מעלה פפה כבר בספרו הרוויזיוניסטי הראשון: Ilan Pappé, *The Making of the Arab-Israeli Conflict*, London 1994, pp. 99-114

16. Pappé, *A History of Modern Palestine*, p. XIX

17. Ibid., pp. 130-131

18. Ibid., pp. 136-137

מה קרה ל'היסטוריה החדשה' במעבר האלף

האחרונות במדינה דו־לאומית הוא מצביע על כל ניסיון שנעשה בשנים שקדמו למלחמת 1948 לשיתוף־פעולה בין פלסטינים ויהודים בארץ ומפרש את ההתפרצויות האלימות כתגובה ערבית על התגרירות יהודיות, ובכל מקרה – כתגובה על אירועים שהיה אפשר למנוע אילו בקרב שני הצדדים שלטו ההיגיון והרצון הטוב. פפה טוען שבניגוד לתעמולה הלאומנית שנבעה מגבוה, מן האליטות השולטות בשני המחנות, 'הדחף הטבעי לחיים בצוותא בא מלמטה ונאבק בלאומנות שכוונה מלמעלה'.¹⁹ יש אפוא לתמוה האומנם עדיין ראוי התועמלן פפה לתואר היסטוריון.

השפעת ההיסטוריונים החדשים על השיח האקדמי והציבורי

על אף הזעם הרב שעוררו 'ההיסטוריונים החדשים' בשנים האחרונות של המאה שעברה בקרב חוגים נרחבים של הציבור הישראלי, קשה להתעלם ממידה לא מבוטלת של השפעה שהיתה להם על עבודתם של היסטוריונים ושל אקדמאים אחרים, ואף על השיח הציבורי בכללו. מן הדין לסייג אמירה זו ולציין שעל אף הלהט והבולטות של הוויכוח בתקשורת הוא מתנהל בקרב חלק מצומצם של הציבור. הוא מעסיק את החלקים היותר משכילים הקוראים עברית ויש להניח שחוגים נרחבים מקרב עולי ברית־המועצות לשעבר, מקרב החרדים, מקרב ערביי המדינה ואף מקרב הפריפריה התרבותית־החברתית נשארים מחוץ לשיח. אף־על־פי־כן זהו שיח חשוב מאחר שהוא מקיף סוכני חברות חשובים המסוגלים להשפיע על דעת מעגלים נרחבים יותר בקרב הקהל, ובראש ובראשונה על מערכת החינוך במדינה. יורם חזוני ועמיתיו במכון הנאו־שמרני 'שלם' מפריזים בהערכת ה'סכנה', אולם הודעותם למתקפת־נגד כבדה מעידה על הבחנה נכונה בדבר היקף השפעת האווירה הרוויזיוניסטית על השיח הציבורי ובמיוחד על מחברי ספרי הלימוד בראשית המאה החדשה.²⁰ יורם חזוני בספרו הביקורתי העוסק בהרחבה ב'חטאיהם' של האינטלקטואלים הליברלים בישראל מכנה בכותרת המשנה את המחלוקת 'מאבק על נפשה של ישראל'.²¹ זו אמירה מופרזת קמעא, אך לא בלתי־נכונה לחלוטין.

ההתקפות השוצפות של אנשי רוח וסופרים ושל היסטוריונים מהאקדמיה על 'ההיסטוריונים החדשים' לא מנעו את הופעתן של רוויזיות נוספות שצצו בעקבות הראשונות והתפשטו

19. Ibid., p. 109

20. באביב תש"ס פרסם מכון 'שלם' חוברת מפוארת בעריכתם של יורם חזוני, דן פוליסר ומיכאל אורן, המהפכה השקטה בהוראת ההיסטוריה של הצינונות: סקר השוואתי של ספרי לימוד שאושרו על ידי משרד החינוך על ההיסטוריה של המאה העשרים, ירושלים 2000.

21. Yoram Hazoni, *The Jewish State: The Struggle for Israel's Soul*, New York 2000. לביקורת התווה של חזוני ראו מאמרו של ישראל ברטל, 'מה נותר מן הבצל? חיבור "פוסט־מודרני" נגד ה"פוסט־צינונות"', בתוך: פריילינג, תשובה לעמית פוסט־צינוני, עמ' 318-328.

לתחומים חדשים ומגוונים.²² אייל נווה ואסתר יוגב, שערכו לאחרונה חשבון נפש נוקב על מקומה של ההיסטוריה במערכות החינוך בישראל, העריכו שהגישה הביקורתית כבר פרצה אל עבר תחומים נרחבים ביותר. בסקירת התופעה הם כותבים שהביקורת התפשטה אל מעבר לתחומי ההיסטוריה והסוציולוגיה, וכיום היא חובקת שדות רבים: דמוגרפיה, מדיניות קרקעות, אדריכלות ובינוי ערים, כלכלה, צבא ומיליטריזם, שפה וספרות, ביקורת המקרא, יהדות, חקר החברה הערבית, חקר החרדים, פמיניזם, אמנות פלסטית וחזותית, תקשורת, עיצוב מוזיאונים ואתרי הנצחה, חוק ומשפט, פולקלור ועוד.²³

במקצת מעבודות אלה חזרו החוקרים וגילו פנים חדשים גם בהבנת התנהלותה של ישראל במלחמת העצמאות, מלחמת 1948. כך למשל מבקש דוד טל לנפץ את אגדת איכות הלחימה של צה"ל במלחמה ומצביע על כך של'הגנה' ולצה"ל היו יותר כשלונות מהצלחות ושכמה מהמבצעים שנחשבו מוצלחים לא השיגו כלל את האפקט שטענו לו 'היסטוריונים ישנים'. הכותרת של מאמרו: 'האם ישראל ניצחה במלחמת 1948, ואם לא, מדוע כן?' מרמזת על דעתו שאיכות הלחימה של צה"ל היתה פחותה בהרבה ממה שמורשת הגבורה מבקשת לצייר. כך גם נסיונו להפריך את הטענה המקובלת, שעל אף כשלונן הטקטי, התקפות הנגד שיזמה חטיבת 'גבעתי' בסוף חודש מאי 1948 על יחידות החוד המצריות באזור אסדוד (אשדוד), גרמו לבלימתן לפני גשר 'עד הלום'. לטענתו של טל לא ביקשו המצרים כלל להגיע לתל-אביב.²⁴

האירוע הבוטח ביותר של הקצנת הרוויזיה בקורות מלחמת העצמאות בשנים האחרונות, מקרה שגם זכה לחשיפה תקשורתית רבה, קשור למחקרו של תדי כ"ץ על כיבוש כמה כפרים בחוף הכרמל בראשית חודש יוני 1948. בשנת 1998 הגיש כ"ץ לאוניברסיטת חיפה עבודת גמר לקבלת התואר מוסמך ובה הוא מתאר טבח נרחב שעשו כביכול לוחמי חטיבת 'אלכסנדרוני' בערביי הכפר טנטורה. בעקבות עתירה שהגישו ותיקי החטיבה לבית המשפט

22. שתי טבת יצא במתקפה על התזת של בני מוריס. ראו סדרת מאמריו 'ההיסטוריונים החדשים', הארץ, 7, 14, 21 באפריל 1989; וכן מאמרו הנרחב 'ההיסטוריונים החדשים והתעמלנים הישנים', הארץ, 9 במאי 1989; ותשובתו לבני מוריס, 'יונים פורחות וארנבות צבעוניות', הארץ, 19 במאי 1989. ראו גם את הניתוח המפורט של אפרים קרש, פברוק ההיסטוריה הישראלית: 'ההיסטוריונים החדשים', תל-אביב 1999. הדוגמה הבולטת של הזעם הציבורי שניתך על ראשם של 'ההיסטוריונים החדשים' היה מאמרו של הסופר אהרון מגד, 'יצר ההתאבדות הישראלי', הארץ, 10 ביוני 1994.

23. אייל נווה ואסתר יוגב, היסטוריות: לקראת דיאלוג עם האתמול, תל-אביב 2002, עמ' 139-140. נווה ויוגב רואים בכל אלה 'ביקורת פוסט-ציונית' ואינם מבחינים בין הגישות העקרוניות השונות הנכללות בלשון העם במונח 'פוסט-ציונות'. עוד על הבהנות אלה בסופו של מאמרי זה וכן במאמרי: 'פוסט-ציונות ואנטי-ציונות - הבהנות, הגדרות, מיון הסוגיות וכמה הכרעות אישיות', בתוך: פנחס גינזר ואבי בראלי, ציונות: פולמוס בן זמננו - גישות מחקריות ואידאולוגיות, קריית שדה-בוקר 1996, עמ' 475-508.

24. דוד טל, 'האם ישראל ניצחה במלחמת 1948, ואם לא, מדוע כן?', זמנים, 80 (סתיו 2002), עמ' 42-54. גישה דומה מצויה בספרו החדש, David Tal, *War in Palestine, 1948: Strategy and Diplomacy*, London 2004

נתגלו שיבושים שהכניס כ"ץ בעדויות שגבה במהלך המחקר. לאחר שהאוניברסיטה חזרה בה ופסלה את העבודה עקב פסיקת בית המשפט, עשה כ"ץ תיקונים בחיבורו והגיש אותו פעם נוספת לשיפוט. ועדה של חמישה חוקרים שבה ופסלה את העבודה משום שמצאה בה 'דוגמאות רבות לרשלנות, סילוף, עיוות והתעלמות'.²⁵ העבודה אכן היתה פגומה מבחינות מתודיות רבות. זמן רב לפני שהגיעה הפרשה לבית-משפט ולשיח העיתונאי סיכמתי את חוות דעתי בתזכיר שהגשתי לוועדת ההיגוי של מרכז גלילי: 'המחקר המונח לפנינו אינו אמין מספיק על מנת לקבוע מה באמת קרה בכפר. יותר משהוא מעיד על מה שקרה הוא מעיד על מה שקרה לזיכרון הקולקטיבי של הפליטים במשך חמישים השנים שחלפו מאז'.²⁶ ואולם חשיבות הפרשה היא בעצם המחלוקת שעוררה ובשאלות עקרוניות שעלו, כגון סמכות בתי-המשפט בעיצוב ההיסטוריוגרפיה וגבולותיה של החירות האקדמית. לענייננו מעניינת העובדה, ששבה ונתבררה גם בפרשה זו, שגם היום עשויה ההיסטוריוגרפיה לגלות עד כמה פצעים שנפערו לפני חמישים שנה טרם הגלידו ועשויים לשוב ולדמם.

הרחבות כרונולוגיות

בד בבד עם התרחבות המחקר על מלחמת העצמאות ועם פתיחתם של הארכיונים לשנים שאחריה, החלו היסטוריונים שולחים מבט ביקורתי גם כלפי שנות החמישים ולאחרונה גם כלפי שנות השישים.²⁷ מדיניות הביטחון של ישראל בשנים שקדמו למערכת סיני בשנת 1956 זכתה לטיפול מפורט בידי כמה היסטוריונים.²⁸ ספרו של מוטי גולני תהיה מלחמה בקיץ... עשוי לשמש דוגמה לרוויזיה היסטוריוגרפית של התקופה הזו. גולני טוען שמלחמת סיני (1956) לא היתה בבחינת תגובה מקדימה על סכנה שנשקפה לישראל מצד מצרים לאחר חתימת עסקת הנשק הצ'כית-מצרית בספטמבר 1955, כפי שטענו דובריה הרשמיים של ישראל, אלא נבעה מכך שבן-גוריון ובעיקר משה דיין ביקשו זה יותר משנה עילה לתקוף

25. הציטוט הוא ממאמרו של יואב גלבר, 'על מצבה של ההיסטוריוגרפיה בישראל', בתוך: פרילינג, תשובה לעמית פוסט-ציוני, עמ' 5. פרטים רבים על הפרשה ועל המשפט ראו באתר: www.ee.bgu.ac.il/~katz/censor/. הבולט בין תומכיו של תדי כ"ץ הוא אילן פפה, 'פרשת כ"ץ וטנטורה: היסטוריה, היסטוריוגרפיה, משפט ואקדמיה', תיאוריה וביקורת, 20 (אביב 2002), עמ' 191-217.
26. מכתבו של מרדכי בר-און לעמותת לחקר כוח המגן ע"ש ישראל גלילי, 23 בדצמבר 1990: 'פרשת כיבוש הכפר טנטורה במלחמת העצמאות: חוות דעה על עבודתו של תדי כ"ץ'.
27. מוריס פרסם מחקרים על שנות החמישים כבר לפני כעשר שנים. ראו: בני מוריס, מלחמות הגבול של ישראל, 1949-1956, תל-אביב 1996.
28. דוד טל, תפיסת הביטחון השוטף של ישראל: מקורותיה והתפתחותה, 1949-1956, קריית שדה-בוקר 1998; וכי שלום, מדיניות בצל מחלוקת: מדיניות הביטחון השוטף של ישראל 1949-1956, תל-אביב 1996; שמעון גולן, גבול חם, מלחמה קרה: התגבשות מדיניות הביטחון של ישראל 1949-1953, תל-אביב 2000.

את מצרים כדי להרחיב את גבולות המדינה ולהקל בכך את הסיכונים האסטרטגיים העלולים להתעורר בעתיד ולפתור את מצוקות 'המלחמות הקטנות' לאורך הגבולות. לפי תפיסתו של גולני היתה מלחמת סיני לא רק חרדה שהגשימה את עצמה אלא ניצול הזדמנות להגשים מאוויים ישנים להתפשטות טריטוריאלית.²⁹ עמי גלוסקא מצביע בספרו אשכול, תן פקודה! על כך שהמתיחות לאורך הגבול עם סוריה בשנות השישים, מתיחות שחוללה בסופו של דבר גם את מלחמת ששת הימים, נבעה מתוקפנות עודפת ולא תמיד צודקת של מפקדי צה"ל. בגורה זו היו אלוף הפיקוד דאז דוד אלעזר והרמטכ"ל יצחק רבין, כמו גם קצינים בדרגים נמוכים יותר, וזיזים מדי בלחיצה על ההדק ופעלו לעתים בניגוד למתינותם של המדינאים ולא תמיד באישורם. לפי דעתו הובילו מפקדי צה"ל את המהלכים ולא קובעי המדיניות מקרב המנהיגות האזרחית.³⁰

התרחבות הרוויזיוניזם ההיסטוריוגרפי בזמן חלה גם לאחור. עבודות ביקורתיות הופיעו גם בקשר לסכסוך היהודי־ערבי בתקופת היישוב, אולם החשובות שבעבודות האלה אינן עוסקות בחקר האירועים עצמם אלא בהשלכות הסכסוך על המרקם התרבותי והאידיאולוגי של היישוב. הביקורת הנוקבת ביותר היא של אורי בן־אליעזר הטוען שהסכסוך המתמשך הפך בהדרגה את החברה היהודית בארץ־ישראל לחברה מיליטריסטית שהעדיפה פתרונות של כוח על פני פתרונות של פשרה מדינית. בן־אליעזר טוען שהמיליטריזם שהלך ורווח ביישוב היהודי כבר משנות השלושים, פעפעע אל תוך המערכת האידיאולוגית והתרבותית של היישוב ועבר בעקבות מלחמת העצמאות גם אל המערכת המדינית של ישראל.³¹ קשה לאפיין את אניטה שפירא כהיסטוריונית רוויזיוניסטית, אולם אין ספק שתרומתה לניתוח השניוניים שחלו ביישוב היהודי בעקבות החרפת העימות הישראלי־פלסטיני חשובה ומכילה תובנות ביקורתיות לא מעטות. שפירא היתה הראשונה שחשפה את התהליך שהחל בשנות השלושים שבו בעקבות האתגר הכוחני הערבי נטתה גם הציונות לנקוט יותר ויותר מדיניות שהגורם המרכזי בה הוא השימוש בכוח.³²

קבוצה של חוקרי תולדות היישוב מנסה להשתמש בפרדיגמה המיושנת למדי של הקולוניאליזם כמעצב תרבותם של עמים שהיו נתונים לשליטתו, לשם הבנת התפתחותו של המפעל הציוני בארץ־ישראל מראשיתו. כבר בסוף שנות השמונים של המאה שעברה ניסה גרשון שפיר את כוחו באפיון הסוג המיוחד של הקולוניאליזם הציוני והשוואתו לתופעות קולוניאליסטיות אחרות. החיבור בין הציונות והקולוניאליזם אינו חדש ובראשית הדרך זיהו הציונים עצמם את החיבור הזה וראו בו יתרון ולא התביישו בו כלל. כמה וכמה מן הארגונים

29. ראו: מוטי גולני, תהיה מלחמה בקיץ...: ישראל בדרך אל מלחמת סיני, 1955-1956, תל־אביב 1997.

30. עמי גלוסקא, אשכול, תן פקודה!: צה"ל וממשלת ישראל בדרך למלחמת ששת הימים, 1963-1967, תל־אביב 2004.

31. אורי בן־אליעזר, דרך הכוונת: היווצרותו של המיליטריזם הישראלי, 1936-1956, תל־אביב 1995.

32. אניטה שפירא, הרב היונה: הציונות והכוח, 1881-1948, תל־אביב 1992.

החשובים של התנועה הציונית נטלו, במודעות מלאה לאותה זיקה, כינויים השאובים מרוחו של הקולוניאליזם האירופי, כגון המושג 'מושבות' (colonies) שניתן ליישבים הציוניים החדשים בימי 'העלייה הראשונה'. תיאודור הרצל לא ראה שום פסול במאמציו לגייס לצדה של הציונות את ססיל רודס, מראשי הקולוניזטורים הבריטים באפריקה. ואולם לאחר מלחמת העולם השנייה עם פירוקן של האימפריות הגדולות והפיכת הקולוניאליזם למושג שלילי ומגונה בעיני כול, הפכה התעמולה הערבית את החיבור הזה לכלי מרכזי בתעמולה האנטי-ציונית. והנה דווקא בעשור האחרון, כאשר במערב כבר נטשו את הטיפול בטיפולוגיה של התופעות הקולוניאליות ובחקר הבסיס הכלכלי שלהן, וסופרים 'פוסט-קולוניאליסטים' חשובים מנסים לנתח דווקא היבטים תרבותיים הקשורים לתופעה, ובראש ובראשונה השפעת הקולוניאליזם על עיצוב הבעיות המנטליות והתרבותיות של העמים הקולוניאליים עצמם, נפנו חוקרים ישראלים לעסוק בסוגיה כדי לפרוס מבט ביקורתי על עצם המפעל הציוני, כאילו היה הקשר שלו עם הקולוניאליזם האירופי עדות לפסול בסיסי ולכתם מוסרי הטבוע בעצם כינונו.

גרשון שפיר השתמש בפרדיגמה הקולוניאליסטית באמצעות מיון וקטלוג מסובכים של תופעות הקולוניאליזם בעולם והצבה מאולצת של הציונות בתוך אותה רשת מיונית. לאחר כל הסיווגים והמיונים מתברר כמובן מאליו שהציונות, כמו תנועות קולוניזטוריות אחרות, התגשמה בראשית דרכה באמצעות הגירת אוכלוסייה אירופית אל ארץ שהיתה מיושבת בידי מי שהיום נקראים אנשי 'העולם השלישי'. ואולם בכך מסתיים הדמיון ושפיר עצמו מתאר יפה את כל קווי הייחוד המבדילים בין הציונות לבין תופעות קולוניזטוריות אחרות.³³ כמה חוקרים הלכו בעקבות גרשון שפיר והוסיפו נדבכים חדשים לשימוש שנעשה באותה פרדיגמה. כך למשל חזר ברוך קימרלינג לספר את תולדות המפעל הציוני ברוח דומה, וכמוהו עוד כמה חוקרים צעירים.³⁴ אין זה פלא שגם אילן פפה מנסה לעצמו גם את הפרדיגמה הקולוניאלית ומנסה למקם את הציונות בתוך מערכת טיפולוגית שהוא מציע למיון סוגי קולוניאליזם באסיה ובאפריקה.³⁵ יקצר כאן המצע מלבחון בחינה ביקורתית מפורטת את 'האסכולה הקולוניאליסטית', וכבר הצבעתי במקום אחר על כך שהמונח 'קולוניאליזם' אינו פרדיגמה מחקרית ניטרלית משום שכפי שהוא מופיע בהגות ובשיח הבין-לאומיים בימינו

33. Gershon Shafir, *Land, Labor and the Origins of the Israeli-Palestinian Conflict 1882-1914*, Cambridge 1989. ראו גם: גרשון שפיר, 'קרקע, עבודה ואוכלוסייה בקולוניזציה הציונית: היבטים כלליים וייחודיים', בתוך: אורי רם (עורך), החברה הישראלית: היבטים ביקורתיים, תל-אביב 1993.

34. ראו למשל: Baruch Kimmerling, *Zionism and Territory: The Socio-Territorial Dimensions of Zionist Politics*, Cambridge 2000. ראו גם: רונן שמיר, 'בורגנות יהודית בפלסטנה הקולוניאלית – קווי מתאר לסדר יום מחקר', סוציולוגיה ישראלית, ג (תשס"א), עמ' 133-148.

35. אילן פפה, 'הציונות כקולוניאליזם – מבט השוואתי על קולוניאליזם מהול באסיה ובאפריקה', בתוך: ויץ (עורך), בין חזון לרוויזיה, עמ' 345-365.

הוא 'עמוס לעייפה במטען של רגשות והשקפות שונות ומנוגדות ותהיה זו תמימות להניח שהשימוש בו כלפי התנועה הציונית יכול להיות ניטרלי'. כמו כן הצבעתי על דלות הפרדיגמה הזאת ככלי מחקר העשוי להסביר את התופעה הציונית על הסתעפויותיה ומגמות התפתחותה.³⁶ לאחרונה טרח בסוגיה זו גם אבי בראלי שהציג ביקורת מתודולוגית מקיפה על הרוויזיה הקולוניאליסטית. בראלי טוען בצורה משכנעת שהאסכולה הזאת היא עקרה מיסודה משום שהיא 'מנתקת בין מושא הניתוח שלה ובין סיבותיו' וכך היא ממקמת את הציונות בתוך המרחב הקולוניאליסטי אך 'שוכחת את אירופה' שמתוך הווייתה צמחה הציונות. היא 'משכיחה את התהליכים הכלכליים, החברתיים והתרבותיים שהתחוללו בקרב יהודי אירופה, ובמשך עשרות שנים במאה העשרים הניעו אותם להגר אל ארץ־ישראל, להתיישב בה ולהשקיע בה הון', ולכן 'אינה מצליחה לבאר את המקורות לכוחה ולהתמדתה של הציונות'.³⁷

להקל את המטען האידאולוגי

שאלות סמנטיות הפכו בשנים האחרונות למבחני השתייכות וזהות אקדמית. בשם האובייקטיביות האקדמית והניטרליות המדעית מעדיפים חוקרים צעירים רבים לאמץ לעצמם מונחים 'בלתי־טעונים' כגון 'מלחמת 1948' במקום 'מלחמת העצמאות', 'מהגרים' במקום 'עולים', 'לוחמי גרילה' במקום 'טרוריסטים' או 'כנופיות' ולעתים אפילו 'פלשתינה' במקום 'ארץ־ישראל'.³⁸ מחלוקת חריפה במיוחד התעוררה בשאלה כיצד יש לכנות את השלב הראשון של מלחמת העצמאות (דצמבר 1947 עד מאי 1948), שעה שהבריטים עדיין היו נוכחים בארץ והלחימה התנהלה בין יהודים וערבים תושבי אותה מדינה. הביטוי 'מלחמת האזרחים' הפך בעיני חוקרים מסוימים מעין תו היכר למידת האובייקטיביות של החוקר, אם כי נראה שהמונח 'המלחמה הבין־קהילתית' כובש בהדרגה את מקומו כפשרה רצויה.³⁹ גם השם 'מלחמת תש"ח' נעשה רווח יותר משום שהוא משמר את הצליל היהודי בלי שהוא מעמיס מטעני

36. בר־און, 'פוסט־ציונות ואנטי־ציונות' (לעיל הערה 23). ראו גם: מרדכי בר־און, 'היסטוריה שלא היתה' (לעיל הערה 1), עמ' 21.

37. אבי בראלי, 'לשכוח את אירופה: נקודות ראות לוויכוח על הציונות והקולוניאליזם', בתוך: פרילינג, תשובה לעמיט פוסט־ציוני, עמ' 294-317, המובאה מעמ' 295.

38. ספרו של גור אלרואי, אימיגרנטים: ההגירה היהודית לארץ־ישראל בראשית המאה העשרים, ירושלים 2004, הוא מקרה מעניין. אלרואי אינו מכחיש שבהגירה היהודית לארץ היה גרעין חשוב של 'עולים' שהובעו מהאידאולוגיה הציונית, אולם הוא מבקש לאבחן גם אחרים, שלא היו שונים הן מצד המניעים והן מצד נוהגי חייהם ממהגרים בארצות אחרות. לשם הבלטת ההבדל הוא משתמש בביטוי הלועזי 'אימיגרנטים' המשקף אף הוא מידה לא מעטה של הערכה ואפיון ערכי.

39. מוריס משתמש בביטוי 'מלחמת האזרחים'. ראו: מוריס, קורבנות, עמ' 185. יתר פירוט בנושא זה ראו: מרדכי בר־און, 'מלחמת אזרחים או מלחמה בין־קהילתית', עלה זית וחרב, ו (2005).

מה קרה ל'היסטוריה החדשה' במעבר האלף

משמעות מסוג אלה המוטענים על השמות שהיו מקובלים עד כה. הרגישות הזאת אינה חדשה. כבר בשנות החמישים התנגד נתנאל לורך לשם 'מלחמת הקוממיות' שביקש בן-גוריון להנחיל והעדיף לקרוא לספרו הקלאסי בשם קורות מלחמת העצמאות, שנראה לו טעון פחות. בעיני 'היסטוריונים חדשים' גם השם הזה נראה טעון משום שגם הוא סובייקטיבי מן הצד היהודי של המלחמה.⁴⁰ עם זאת נראה שהשימוש במונח 'מלחמת 1948' מוצדק וטבעי כאשר משתמשים בו בלועזית, אך בעברית הוא נשמע מתריס ואין הוא נמלט ממטען אידאולוגי בכיוון הפוך.

השימוש בביטויים 'ניטרליים' נובע כאמור מן הרצון של חוקרים צעירים להתנער מעודף המטען האידאולוגי שאפיין את ההיסטוריונים ה'ישנים'. מונחים אלה ואחרים היו למעין 'שיבולת' המשמשת לאבחן את השתייכותו של ההיסטוריון למחנה 'החדשים' או 'הישנים'. לכן גם מעורר השימוש במונחים החדשים לעתים קרובות רוגז או למצער חשדנות בעיני שומרי החומות, הטוענים, פעמים רבות בצדק, שגם השימוש במונחים חדשים אף פעם אינו 'ניטרלי' באמת, שהרי הנרטיב ביסודו הוא נרטיב של התנגשות חזיתית בין שתי שאיפות לאומיות, וניסיון להתנער מן המונחים שנוצרו בצד האחד של המתרס או בצד האחר הוא מעשה אקטיבי של התנערות מן המחנה שאתה שייך אליו. לכן גם הכינוי 'פלשתינה' עשוי להיות מוצדק בפרסומים לועזיים לנוכח השימוש שרווח בכינוי הזה באותן לשונות הרבה לפני שהתעורר הסכסוך היהודי-ערבי על הארץ הזאת. ואולם כשם שלא יעלה על הדעת שערכי יקרא לטריטוריה שבין הים והירדן בשם 'ארץ-ישראל', גם היסטוריון הכותב בלשון העברית שישתמש בכינוי 'פלסטין' יעשה בחירה אידאולוגית מובהקת.⁴¹

היסטוריוגרפיה לתלמידים

הניסוחים בכמה מספרי הלימוד שהוצעו לאחרונה למערכת החינוך משקפים מידה גוברת של אובייקטיביזציה וניטרליזציה שהשפעת 'ההיסטוריונים החדשים' ניכרת בהם היטב. המרכז העוקב אחר 'השפעת השלום' על התקשורת ועל מערכת החינוך (Center for Monitoring the Impact of Peace) הגיש באוקטובר 2003 לפרלמנט האירופי דוח על 'ריסון הלשון הפרובוקטיבית וההסתה לשנאה ולאלימות בספרי לימוד ובתקשורת בישראל ואצל

40. ראו: נתנאל לורך, 'בעיית ההיסטוריוגרפיה של מלחמת העצמאות', קתדרה, 1 (תשל"ו), עמ' 63-64. המחלוקת על שמות המלחמה באה לידי ביטוי גם בשמות השונים לספרו של לורך. בהוצאת מערכות הוא נקרא 'תולדות מלחמת הקוממיות' ואילו בהוצאתו של לורך עצמו - 'קורות מלחמת העצמאות'. עוד על מחלוקת זו ראו: ברי-און, זכרון בספר, עמ' 185-207.

41. עוד על הקושי לגשר בין הנרטיבים הלאומיים המתנגשים ראו: Mordechai Bar-On, 'Conflicting Narratives or Narratives of a Conflict', העומד להתפרסם באסופת מאמרים בנושא של ה-World Peace Foundation, Cambridge, MA

הפלסטינים'. בדוח מצוטטים ספרי לימוד עבריים רבים שניכרים בהם שינויים ברורים במגמה של סובלנות גוברת, הבנת 'האחר' והצגה אובייקטיבית של הסכסוך ובעיותיו. כך למשל נעלמים בהדרגה ביטויים המעידים על דעות קדומות ופטרונות ביחס אל 'האחר' הפלסטיני ונעשה מאמץ בולט לחנך ילדים ונוער להתנער מהכללות שליליות ולהציג את הערבי כבן אנוש ובן תרבות.⁴²

אכן לאחורונה אישרה המועצה הפדגוגית של משרד החינוך כמה ספרי היסטוריה העוסקים בין השאר גם בסכסוך הציוני-ערבי, בקורות מלחמת העצמאות ובעיות הביטחון בשני העשורים הראשונים לכינון המדינה. הניסוחים בספרים אלה שונים במידה ניכרת מן הרוח הפטריוטית והפולמוסית שרווחה במרבית ספרי הלימוד הישנים. למשל, בספרו המאה ה-20, ספר לימוד לכיתה ט', מתאר אייל נווה את 'המרד הערבי' כהתנגשות בין שתי תנועות לאומיות ואף מביא ציטוט מדברי בן-גוריון שבפרוץ המרד הערבי בשנת 1936 אפיין את הערבים המתמרדים כדלקמן: 'לא המון פרוע ומסוסה, אלא ציבור מאורגן מפגין את רצונו הלאומי'.⁴³ גם תיאור מלחמת העצמאות מאוזן הרבה יותר ומדובר בו על הפלסטינים ש'גורשו וברחו' והיו לפליטים. את הלוחמים הפלסטינים הוא מכנה 'לוחמי גרילה' ('כנופיות' בפי היהודים).⁴⁴ ובנוגע ליחסי הכוחות בזמן המתקפה של 'ההגנה' באפריל 1948 כתוב: 'כמעט בכל גזרה ובכל קרב היה לצד היהודי יתרון על הערבים, הן מבחינת התכנון, הארגון והפעלת הציוד, והן מבחינת מספר הלוחמים המיומנים שהשתתפו בקרב'. לעומת זאת נווה עדיין סבור שצבאות ערב 'פלשו לתחומי המדינה החדשה מצפון, מזרח ודרום' ואינו מבחין בין הגורמים השונים שפעלו בגזרות הלחימה השונות. כיוצא בזה הוא עדיין סבור שלצבאות ערב היתה עדיפות לא טכנולוגית בלבד אלא גם 'מספרית'.⁴⁵ עם זאת מודעים אייל נווה ושותפתו אסתר יוגב לכך שהביקורת שהם מכנים פוסט-ציונית 'לא חדרה בעוצמה אל מערכת החינוך הפורמלי' בצטטם את אורי רם שאמר להם בריאיון, שעובדה זו קשורה 'לאופי הדיסציפלינה החינוכית - הנותנת תמיד חותמת לקונצנזוס'.⁴⁶

גורלו של ספר אחר מדגים את הקושי. בשנת 1999 הוציאה לאור הוועדה לתוכניות לימודים שליד משרד החינוך את הספר עולם של תמורות בעריכתו של דני יעקבי לשימוש בכיתות ט'. ואולם ניסוחים שונים בספר העלו את המתם של אנשי מכון 'שלם' שתבעו דיון בעניין בוועדת החינוך של הכנסת. לרוע מזלו של ספר זה נתגלו בו לא רק נעימות שלא תאמו את הערכים הציוניים לפי תפיסת אנשי הימין בוועדה, אלא היו בו גם לא מעט

42. Yohanan Manor, 'The Example of Israeli Textbooks', a paper submitted in Paris on October 24, 2003 to a subcommittee of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe by the Center for Monitoring the Impact of Peace

43. אייל נווה, המאה ה-20: על סף המחר, תל-אביב 1999, עמ' 85.

44. שם, עמ' 138, 141.

45. שם, עמ' 143.

46. נווה ויוגב, היסטוריות, עמ' 141-142.

שגיאות שחשפו אותו גם לביקורת של ועדה מקצועית שמינתה הכנסת. השימוש בספר עוכב עד שיוכנסו בו התיקונים הנדרשים ולבסוף הוא נפסל סופית בידי שרת החינוך.⁴⁷

התקבלותן של גרסאות ודחייתן

בכמה סוגיות חשובות נראה שגרסאות שהציעו 'ההיסטוריונים החדשים' בראשית שנות התשעים הולכות וכובשות לעצמן מעמד מוסכם, לכל הפחות בקרב חוקרים ומחברי ספרים, אם גם לא בקרב בני הדור הוותיק הדבקים בדרך-כלל ללא פשרה בזיכרון הקולקטיבי הישן שלהם.⁴⁸ ראיית מלחמת העצמאות כ'מלחמת מעטים מול רבים', או בלשון הפופולרית 'מלחמת דוד בגוליית', היא מהמיתוסים הבולטים שהוטבעו בזיכרון הקולקטיבי הישראלי.⁴⁹ ואולם המחקר המודרני קובע בצורה משכנעת שברוב חודשי המלחמה הצליח היישוב היהודי הקטן לגייס מתוכו ולהציב בשדות הקרב כוחות שהיו עדיפים על הכוחות שהעמידו מולם אויביהם. רק בחודש קרבות הבלימה (מ'15 במאי עד 9 ביוני) היתה לכוחות הערביים עדיפות בולטת בסוגי החימוש שעמדו לרשותם אם גם לא במספר הגייסות שהעמידו למלחמה. העובדה שבשלב הבלימה היתה רוב היוזמה בידי צבאות ערב אפשרה להם גם לרכז כוחות עדיפים בגזרה שבחרו לתקוף בה. הזיכרון של אנשי נירים, יד מרדכי וניצנים שהם עמדו במערכה 'מעטים מול רבים' נכון ללא ספק.⁵⁰ הקשיים שנתקל בהם היישוב היהודי בחודשי המלחמה הראשונים לא נבעו מן העדיפות הכמותית של הכוחות הפלסטיניים, אפילו אם נוסף למניינם את 'צבא ההצלה' שהחל להתערב באופן פעיל בקרבות בחודשי החורף, אלא מן המגבלות שהטילו הבריטים בעת ההיא על שני הצדדים, מגבלות שהקלו על הערבים לפגוע פגיעות זמניות ומקומיות ביהודים, בייחוד לאורך קווי התחבורה הרגישים שלהם.⁵¹ יואב

47. דני יעקבי (עורך), עולם של תמורות, ירושלים 1999. היה ניסיון לעכב גם את ספרו של אייל נווה, אך תמיכתו של שר החינוך יוסי שריד מנעה את הדבר. פרטים נוספים על כל הפרשה אצל נווה ויוגב, היסטוריות, עמ' 13-14.

48. על הקושי של 'דור תש"ח' לקבל את גרסאותיהם של 'ההיסטוריונים החדשים' ראו שם, פרק ד: 'ממקומים למקיימים', עמ' 157-196.

49. על לידתו של המיתוס הזה ראו: בר-און, זכרון בספר, עמ' 62-65.

50. לאחרונה ערך אסף אגין מחקר מפורט על יחסי הכוחות בקרבות עמק הירדן בחודש מאי 1948 והוכיח שלטורים היתה עדיפות ברורה בגודל הגייסות הלוחמים ומובן שגם בסוגי החימוש. אני מודה לאסף אגין שהעמיד לרשותי טיוטה של המחקר שטרם פורסם.

51. החיבור הבולט במגמה זו הוא של עמיצור אילן, אמברגו: עוצמה והכרעה במלחמת תש"ח, תל-אביב 1995. כמה מאמרים באתר מגמה עומדים להופיע בקובץ בעריכתם של אלון קדיש ובנימין זאב קדר, מעטים מול רבים (שם זמני), שייצא לאור בהוצאת מאגנס. מאיר פעיל הוא אחד החוקרים המעטים שעדיין דבק בגרסה הישנה. ראו: מאיר פעיל, עצמאות, תש"ח-תש"ט, תל-אביב 1990, פרק ג: 'יחסי הכוחות', עמ' 25-32.

גלבר מבכירי חוקרי המלחמה מסכם עניין זה ואומר בפשטות: 'נסים מתרחשים במלחמות לעתים רחוקות אם בכלל. הצד החזק הוא שמכריע, ומלחמת העצמאות של ישראל אינה יוצאת דופן'.⁵²

מצב דומה התהווה במחקר בשאלת מדיניותה של בריטניה במלחמה. הדעה שהבריטים התנגדו להקמתה של מדינה יהודית ועשו כל שביכולתם לסכל את הקמתה ולכן נקטו מדיניות פרו־ערבית מובהקת במהלך הקרבות בתקופה שעדיין שהו בארץ – דעה זו רווחה ביותר בהיסטוריוגרפיה המוקדמת של המלחמה והיתה נחלת הציבור כולו בימים ההם.⁵³ פתיחת הארכיונים הבריטיים הבהירה ללא ספק שעיקר מאמצייהם של הבריטים בחודשי החורף והאביב של שנת 1948 היו לחלץ את כוחותיהם ואת מרב נכסיהם הניידים מן הארץ ללא פגיעה מיותרת. מאז חודש פברואר השלימה ממשלת הוד מלכותו עם הקמתה של מדינה יהודית ברוב החלקים שהוקצו לה בהחלטת האו"ם ועיקר עניינם היה נתון להעברת החלקים שהוקצו לערבים לידי עבדאללה מלך עבר־הירדן, שהיה בן שיפוחם. בחודשי הקיץ והסתיו ייחדו הבריטים מאמצים רבים לשמור את הנגב בחזקתם של הערבים בתקווה שאלה יאפשרו להם לקיים באזור זה בסיסים ויקנו לגייסותיהם זכויות מעבר. אף־על־פי שבראשית ינואר 1949 הגיעו הדברים להתנגשות בין חיל האוויר של ישראל למטוסים בריטיים לא היה בסיס לסברה שרווחה בימים ההם ובן־גוריון ניסה להנחילה גם להיסטוריוגרפיה, כאילו היו הבריטים עוינים לעצם הקמתה של מדינת היהודים.⁵⁴

פרשת הנסיבות שהובילו להיווצרותה של בעיית פליטי תש"ח הפלסטינים עדיין שרויה במחלוקת. בעקבות שיחות קמפ דייוויד ביוני 2000 שבה הבעיה אל מרכז תשומת הלב הציבורית ושאלת האחריות להיווצרותה עדיין נראית לרבים כשאלה העשויה לקבוע את גורל מדינת ישראל. לכן יש מי שעדיין עוסק במרץ בהזמנת הדעה שלפיה מקצת האחריות

52. Yoav Gelber, *Palestine 1984: War, Escape and the Emergence of the Palestinian Refugee Problem*, Brighton 2001, p. 12. נוסח מורחב של ספר זה התפרסם בעברית בכותרת קוממיות ונכבה: ישראל, הפלסטינים ומדינות ערב, 1948, אור יהודה 2004.

53. דוגמאות רבות אצל בר־און, זכרון בספר, עמ' 227-231.

54. את חשדותיו בבריטים ביטא בן־גוריון אין־ספור פעמים. נביא כאן רק שתי דוגמאות בולטות: דוד בן־גוריון, 'מערכה כפולה', בהילחם ישראל, תל־אביב תש"י, עמ' 54; דוד בן־גוריון, 'מערכת ארבעת החדשים ולקחה', שם, עמ' 81-82. ראייה מפקחת יותר של מדיניות בריטניה במערכה כבר גילה גבריאל כהן לפני שנים רבות במאמרו 'מדיניות בריטניה ערב מלחמת העצמאות', בתוך: יהודה ואלך (עורך), היינו כחולמים: קובץ מחקרים על מלחמת הקוממיות, תל־אביב 1985. מחקרים מעודכנים יותר ראו אצל מוטי גולני, 'מפנה חיפה: בריטניה ומלחמת האזרחים בארץ־ישראל, דצמבר 1947-מאי 1948', בתוך: אניטה שפירא (עורכת), מאה שנות דיפלומטיה ציונית, ירושלים 1999. ראו גם: יונה בנדמן, 'התערבות הצבא הבריטי בהתקפת האצ"ל על מנשייה', עיונים בתקומת ישראל, 2 (תשנ"ב), עמ' 279-316; הנ"ל, 'גיבוש התוכנית הבריטית להתפנות מארץ־ישראל', בתוך: אלון קדיש (עורך), מלחמת העצמאות, תש"ח-תש"ט, ב, תל־אביב תשס"ד, עמ' 589-660. פרטים נוספים אפשר למצוא בפרק הראשון של ספרי, מכל הממלכות: יחסי ישראל בריטניה, 1948-1958, העומד לצאת לאור בקרוב.

לפחות מוטלת גם על הצד היהודי, ואילו כנגדם מנסים אחרים להטיל את מלוא האחריות על היהודים שכביכול זממו מראש את גירושם של הפלסטינים. ואולם בקרב רוב חוקרי המלחמה רווחת כיום הגרסה המורכבת יותר, שבני מוריס חוזר ומתאר גם במהדורה החדשה והמורחבת של ספרו.⁵⁵ גם יואב גלבר, שחזר לעסוק בנושא ומתווכח לא מעט עם גרסאותיהם של 'ההיסטוריונים החדשים' בעניינים אחרים, נוטה לתאר את היווצרותה של בעיית הפליטים בדרך דומה: ראשיתה בבריחת האליטות הפלסטיניות בחודשי החורף, המשכה בבריחת המוני הכפריים ורוב תושבי הערים המעורבות מפחד המלחמה ובעקבות הפניקה שאחזה בהם לאחר הטבח בדיר יאסין וסופה בעידוד הבריחה ולעתים אף בגירוש של ממש בחלק מקרבות עשרת הימים ובמקומות שונים במבצע 'חירם' בגליל.⁵⁶ חוקרים רבים מן המסד האקדמי המובהק מקבלים כיום את הגרסה שבלוד וברמלה התבצע גירוש שהונחה מגבוה.⁵⁷ אף שאין הבדלים ניכרים בכל הנוגע להצגת העובדות, יש הבדל עמוק בין גרסאותיו של יואב גלבר לאלה של בני מוריס בכל הנוגע לסגנון הצגת הדברים ולפירושים. עמדתו הרוויזיוניסטית המודגשת של בני מוריס צובעת חלקים ממחקרו בצבעים מוחרפים מדי. חרף הדייק בהצגת העובדות הוא משאיר בלב הקורא רושם של תשוקה עזה לחשוף את אשמותיה של ישראל. גלבר לעומתו, בהסתמך על אותן עובדות עצמן, מנסה כל הזמן להמעט מתחושת האשמה ולהדגיש את התפקיד שמילאה גם איוולתם של הפלסטינים ביצירת הטררגדיה של עמם. הוא מסכם את עמדתו בעניין זה ואומר: 'התנהגותם של הפלסטינים עצמם גזלת מהם כקורבנות המלחמה את היכולת להשתמש בתואר "תמימים"'.⁵⁸

יש אפוא להודות שבשלושה נושאים אלה – יחסי הכוחות, מדיניותה של בריטניה במלחמה והגורמים לפליטות הפלסטיניות – התקבלה עמדתם של 'ההיסטוריונים החדשים', אם כי כפי שהצגתי בספרי זכרון בספר עמדות כאלה היו מקובלות על דעתם של מספר לא מבוטל של היסטוריונים 'שנים' כבר בשנות החמישים.⁵⁹ לעומת התקבלותן של גרסאות אלה באקדמיה הישראלית נשארו גרסאות אחרות של ההיסטוריונים הרוויזיוניסטים שנויות במחלוקת. טענתו של אבי שליים בדבר קנוניה שנרקמה כביכול בין המלך עבדאללה לבין התנועה הציונית כדי למנוע הקמתה של מדינה פלסטינית ולחלק את הארץ ביניהם, הסכם שהנחה בפועל את הצדדים גם במהלך הלחימה עצמה, עדיין נתקלת בהתנגדות רבה. כאמור אין היא סבירה לנוכח מהלכי המלחמה בין צה"ל ללגיון הערבי ולנוכח מספר האבדות.

ב־23 בספטמבר 1948 הציע בן־גוריון לממשלה תוכנית צבאית לכיבוש כל השטח מרמאללה דרומה, ובכלל זה אזור ירושלים והר חברון, הצעה שאילו הוגשמה היתה עשויה לחסל את נוכחות הלגיון הערבי בגדה המערבית ולסלקו מירושלים העתיקה. ההצעה לא זכתה לרוב

55. Morris, *The Birth of the Palestinian Refugees Problem*

56. Gelber, *Palestine 1948*, p. 20

57. אלון קדיש, אברהם סלע וארנון גולן, כיבוש לוד, יולי 1948, תל־אביב 2000.

58. Gelber, *Palestine 1948*, pp. 6-7

59. ראוי: בראון, זכרון בספר, עמ' 208-241.

הדרוש בממשלה ולימים כינה בן-גוריון את ההחלטה בשם 'הבכיה לדורות'.⁶⁰ מיד לאחר שהצעתו כשלה בממשלה החליט בן-גוריון להעתיק את כל כובד משקלו של צה"ל לעבר החזית המצרית ואחר-כך לשם כיבוש הגליל והוצאת 'צבא ההצלה' מן המלחמה. הוא החליט גם לבלום את גדודי פלמ"ח הראל מלכבוש את הר חברון והורה להם לסגת מצומת אל-חאדר שאליו הגיעו במבצע 'ההר' בסוף אוקטובר.⁶¹ גלבר מסכם שאלה זו באמרו: 'אם היתה איזו מזימה בסיפור הזה היא נרקמה בין המלך עבדאללה והבריטים, בעוד המגעים המוקדמים שהתקיימו בין נציגים יהודים והמלך לפני שפרצו הקרבות בארץ-ישראל ובמהלך שלבי הלחימה המוקדמים וההבנות שהושגו לכאורה בינם קרסו בראשית חודש מאי כאשר עבדאללה החליט להנהיג את הקואליציה של מדינות ערב בפלישתם לארץ-ישראל, וכך הפך למעשה לאויב העיקרי של ישראל עד יולי 1949'.⁶²

רוב החוקרים גם דוחים את הנסיונות להטיל על הצד היהודי לפחות מקצת האחריות לעצם פרוץ המלחמה או למצער להידרדרותה המהירה בחודשים הראשונים לכדי עימות כולל. קשה להתעלם מן התובנה הבסיסית שמלחמת העצמאות לא היתה אלא שיאה של התנגשות מובנת ובלתי-נמנעת בין היהודים לבין הלאומיות הפלסטינית, שהחלה להתעורר בתגובה על המפעל הציוני כבר בראשית שנות העשרים. אף-על-פי-כן רוב החוקרים עדיין סבורים שמלחמת 1948 כשהיא לעצמה נעוצה בנסיונותיהם של הפלסטינים ושל עמיתיהם מארצות ערב השכנות למנוע את הקמתה של המדינה. השלמתו של עבדאללה עם הקמתה של מדינה יהודית בתמורה לשלטונו בחלק מארץ-ישראל אינה מערערת את התובנה הכוללת שזו היתה שאיפתם הקולקטיבית של הערבים, ולו היו מצליחים בשלבים הראשונים של פלישתם לא היו נמנעים מלתקוף גם את לבה של המדינה המתכוננת. התרומה של פעולות התגובה של 'ההגנה' להחרפת הסכסוך, החל בפשיטה של הפלמ"ח על הכפר חסאס בגליל העליון,⁶³ ושל פעולות הגומל של האצ"ל ושל הלח"י⁶⁴ אין בה כדי לטשטש את העובדה הבסיסית שהמלחמה נבעה מן היוזמות הרצחניות הפלסטיניות שדחקו ביהודים להגיב.

60. את הכינוי הזה הדיבך בן-גוריון לפרשה רק בסוף שנות החמישים כחלק מהתרסותיו כלפי משה שרת שהצביע באותה ישיבה נגד ההצעה.

61. על פרשה זו ומשמעותה התנהל דיון ער בגליונות מערכות. ראו: אלחנן אורן, 'עסקה דה-פקטו?' - מדיניות ומבצעים במרכז הארץ, סתיו 1948, מערכות, 311 (מרס 1988), עמ' 39-44; דן שיפטן, 'אכן עיסקה, הבנה והסכם - אופציה ירדנית', מערכות, 312-313 (ספטמבר-אוקטובר 1988), עמ' 39-44; ותגובתו של אלחנן אורן, 'אופציה ירדנית - הערות בשולי הוויכוח', שם, עמ' 44-45; מרדכי גזית, 'על מיתוס העיסקה, ההבנה וההסכם בין בן-גוריון לעבדאללה', מערכות, 314 (ינואר-פברואר 1989), עמ' 44-43.

62. Gelber, *Palestine 1948*, p. 10.

63. ראו: אורי מילשטיין, תולדות מלחמת העצמאות, ב, החודש הראשון, תל-אביב 1989, עמ' 114-118.

64. ראו: דוד ניב, מערכות הארגון הצבאי הלאומי, ו, במלחמה הגלויה, 1947-1948, תל-אביב 1980, בפרק 'חידוש מהומות הדמים', עמ' 9-21; יעקב בנאי, חיילים אלמונים: ספר מבצעי לח"י, תל-אביב תשי"ח, פרק 26: 'לח"י בחזית המלחמה בערבים', ופרק 27: 'בחזית ירושלים', עמ' 613-644.

שלושה סוגי רוויזיות

מצד המניע המרכזי המריץ את החוקרים והמחברים אפשר להבחין בשלושה זרמים עיקריים הרוחשים במרחב הביקורת הרוויזיוניסטית. הזרם הראשון מניע אותו הרצון להציע מחדש חלופות מדיניות שהוצעו בשעה שהתרחשו האירועים עצמם אך נדחו בידי קובעי המדיניות. מטבע הדברים שהדיאגנוזות והפרוגנוזות שנדחו ומעולם לא נוסו ולא נבחנו נשארות תמיד בטהרתן. מדיניות שננקטת בפועל לעולם מסתבכת, ולא רק בגלל משוגותיהם וטעויותיהם של מי שמנהלים אותה, אלא בראש ובראשונה משום אי־הוודאות הבלתי־נמנעת הכרוכה במהלכי מדיניות בכלל, ומחמת השפעתם של גורמים אחרים ועל־פי־רוב מנוגדים על התוצאה הסופית. מדיניות שלא ננקטה, או בלשונו של המשורר רוברט פרוסט, 'הנתיב שלא פסענו בו', ניצלת תמיד מאותה הסתבכות בלתי־נמנעת.⁶⁵ לא רק סיכוייה ויתרונותיה לא נבחנו אלא גם שגיאותיה, סכנותיה והמחיר שהיתה עלולה לגבות. זאת הסיבה ששיח ה'אילו' לעולם אינו גווע ויש לו אפילו משיכה מיוחדת משום שהוא שואב את כוחו מן ההנחה המובלעת כאילו היה אפשר למנוע את המחירים ואת הייסורים שגבתה המדיניות שננקטה בפועל בסופו של דבר. הבעיה עם סוג זה של רוויזיוניזם היא שלעולם אין להוכיח את צדקתה, אך לעולם גם אי־אפשר להפריכה. יתרונה נעוץ בכוחה לאתגר את המחשבה בדבר ההווה והעתיד. ערכה לפענוח העבר – מוגבל.

הספר הבולט ביותר בכיוון זה בעת האחרונה הוא ספרו של יורם נמרוד, שראה אור שנים רבות לאחר כתיבתו.⁶⁶ בעקבות הדעות שהביעו בעבר ישראל בר ושמחה פלפן שב נמרוד ומעמיד לביקורת את התפיסה המקובלת שמלחמת העצמאות נבעה מסירובם של הערבים לקבל את החלטת האו"ם וכי ליישוב היהודי בארץ לא נותרה ברירה אלא להילחם על קיומו ועל זכותו להקים מדינה על־פי אותה החלטה של אומות העולם. לפי גרסתו של נמרוד, המלחמה לא היתה כלל בלתי־נמנעת משום שהיו בקרב הערבים גורמים שהיו מוכנים להגיע לפשרה עם היהודים על בסיס של פתרון דו־לאומי שהציעה בשעתו מנהיגות השומר־הצעיר והקיבוץ הארצי. יתר־על־כן, תגובותיה של 'ההגנה' בחודשי הלחימה הראשונים הסלימו את המאבק שלא לצורך והפכו את הפלישה של צבאות ערב לבלתי־נמנעת.⁶⁷ הפרוגנוזה הדו־לאומית לא היתה רק אפשרית אלא גם עדיפה משום שהיתה מונעת את הסלמתו של הסכסוך ואת מחיר הדמים שהוא גבה. גישה היסטוריוגרפית זו מנסה להעמיד את 'הנתיב שלא פסעו בו' כנתיב אפשרי ועדיף ואת הנתיב שפסעה בו המדיניות בפועל כנתיב שגוי משום שהוא

65. Robert Frost, 'The Road Not Taken', *The Pocket Book of Robert Frost's Poems*, New York 1946, p. 223

66. יורם נמרוד, ברירת השלום ודרך המלחמה: התהוות דפוסים של יחסי ישראל-ערב, 1950-1947, גבעת חביבה 2000. כפי שראינו לעיל נוטה גם אילן פפה לאותן גרסאות.

67. לגרסאות הישנות ראו: ישראל בר, ביטחון ישראל: אתמול, היום, מחר, תל־אביב תשכ"ו; Simha Flapan, *The Birth of Israel: Myths and Realities*, New York 1987

גרר את כל התוצאות והסבל שהסכסוך גרם וממשיך לגרום עד עצם היום הזה. מעניין לציין שהיסטוריונים פלסטינים נוקטים לעתים קרובות גישה דומה המבליטה את שיתוף־הפעולה עם יהודים ומספרים על מתינותם של חוגים פלסטיניים שונים בתקופה שקדמה למלחמת תש"ח. גישה זו מטילה את האשמה להחרפת הסכסוך על המנהיגות הציונית, אולם יש בה מידה ברורה של הטעיה משום שאף פלסטיני, ולו המתון ביותר, לא היה מוכן בימים ההם להסכים להקמתה של מדינה יהודית או להתיר את המשך העלייה של יהודים לארץ.⁶⁸ גם אנשי השומר־הצעיר תומכי הדו־לאומיות לא היו מוכנים להשלים עם הגבלת העלייה. לרוויזיה היסטוריוגרפית זו לא היתה עדנה רבה והיא זכתה לתשומת לב מעטה בלבד בציבור ואף בקרב אקדמאים, ואפילו לא עוררה תגובות נועזות בדומה לתגובות שזכו להן 'ההיסטוריונים החדשים' בשנות התשעים. אפשר להסביר אדישות זו בשתי צורות: האיבה הקשה והמתמשכת של הערבים כלפי המפעל הציוני משלבי המוקדמים ביותר לא רק מוכרת בקרב הישראלים אלא גם מובנת. הגרסה שהציע יורם נמרוד בכל הנוגע לקורות מלחמת תש"ח נוגדת מדי את המציאות כפי שישראלים הכירו אותה מנסיון חייהם, ולכן קשה לה להתקבל על דעתם של רבים. מצד אחר חשוב לציין שלאחר מלחמת ששת הימים ועוד יותר לאחר מלחמת יום הכיפורים גברה בחלקים מהציבור ההכרה שגם לישראל יש חלק באשמת התמשכותו והתעצמותו של הסכסוך. לכן גם נקלטות גרסאות מסוג זה ביתר הסכמה והבנה גם בכל הנוגע למדיניות ישראל בסכסוך בתקופה שקדמה למלחמת ששת הימים.

מיעוט השפעתו של הרוויזיוניזם הקיצוני מבית־מדרשם של בר, פלפן ונמרוד עשוי להיות מוסבר גם במונחים של זהות: הוא עומד בניגוד חריף לממד חשוב ועמוק של הזהות הישראלית. הנרטיב הציוני בדבר נסיונותיהם החוזרים ונשנים של הערבים הפלסטינים למנוע את הקמתו של בית לאומי ליהודים בשנים 1920, 1921, 1929 ובייחוד ב'מאורעות' תרצ"ו-תרצ"ט ונסיונם האישי של ישראלים רבים, שעדיין חיים בינינו, בשנת 1948 – אלה צרבו בתודעה הישראלית את תמונת המציאות של הגשמת הציונות כהצלחה מרשימה למרות האיבה הבלתי־מתפשרת של הערבים. הזהות הקולקטיבית של ישראלים רבים הרואים את עצמם קורבן שהצליח לשרוד למרות האיבה שהוא נתון בה ניזונה כמובן גם ממכלול האתוס היהודי שבא לידי ביטוי כה מובהק בפיוט ליל הסדר 'והיא שעמדה לאבותינו ולנו, שבכל דור ודור עומדים עלינו לכלותנו'. המרכזיות של השואה בעיצוב האתוס הישראלי מחזקת זהויות אלה ומעמידה את הישראלי הממוצע בניגוד עמוק מדי לגרסאות המאשימות את הצד

68. סלים תמרי, חוקר החברה הפלסטינית, מציין שרוב ההיסטוריונים הערבים נוטים לצייר תמונה הרמונית של יחסי יהודים וערבים בתקופה העות'מאנית ובראשית תקופת המנדט. ראו: Salim Tamari, *Jerusalem 1948: The Arab Neighborhoods and their Fate in the War*, Jerusalem 1999 אילן פפה נוטה להדגיש את המקרים של מה שהוא קורא 'קוֹהֶבִיטַצְיָה'. ראו: Pappe, *A History of Palestine*, chap. 3, especially the section: 'Encountering Nationalism: The Urge for Cohabitation', pp. 109-116

היהודי ביצירת הסכסוך או בהגברתו.⁶⁹ על דברים כאלה כתב אריק אריקסון: 'עלינו לצפות לכך שהתנגדות עזה תצטרף לתגובות הגנה אחרות נגד תובנות הנראות לנו כעשויות לגזול מאתנו את הביטחון שבנינו לעצמנו'.⁷⁰

סוג אחר של רוויזיה אפשר לכנותו 'איקונוקלזם'. הכוונה לסוגה הרווחת מאוד בכתיבה העיתונאית, אך לעתים מוצאת לה תומכים גם בקרב האקדמאים המבקשים להתנער מההגיגריפיה ומהטפיחה העצמית על הכתף האופייניות לדור שחווה את המעשים. במבט לאחור ברור שאף שתוצאות מלחמת העצמאות היו מוצלחות מבחינתה של ישראל, היתה המלחמה רצופה כשלונות שלא כולם נבעו מתנאים אובייקטיביים והיה אפשר למנוע אותם על-ידי ניהול צבאי מוצלח יותר. כשלון ההתקפות של צה"ל על הצבא העיראקי בג'נין, על כוחות הלגיון הירדני בלטרון ועל הצבא הסורי במבצע 'ברוש' הם רק מקצת הדוגמאות לשגיאותיו של הפיקוד הצבאי או של הפיקוד העליון וחלקן כבר טופלו בידי היסטוריונים לפני שנים רבות.⁷¹ לרוב מפקדי צה"ל ('ו'ההגנה' שקדמה לו) לא היה שום ניסיון בפיקוד על פעולות צבאיות מורכבות ואף לא הכשרה פורמלית בהנהגת מסגרות צבאיות גדולות מפלוגה. עד מבצע 'נחשון' לא התנסו מפקדי 'ההגנה' והפלמ"ח בהפעלת מסגרות גדודיות בשדה הקרב; ואף בצבא הבריטי, חוץ מקצין אחד שפיקד על גדוד לאחר שהמלחמה הסתיימה, לא תפסו הקצינים הארץ-ישראלים תפקידים בכירים מפיקוד על פלוגות. אף-על-פי-כן הוצבו כמה מהם בתפקידים בכירים (מפקדי גדודים ואף מפקדי חטיבות) כבר בשלבים מוקדמים של הלחימה בתש"ח. רובם הצליחו לאלתר וללמוד מן הניסיון במהלך הלחימה כיצד לנהל את הקרב ולהצליח בו למרות הכול. המספר הגבוה יחסית של כשלונות לא צריך להפתיע שום חוקר אף-על-פי שבדור הראשון נטו ההיסטוריונים ורושמי הזכרונות לספר על המלחמה כמלחמת גבורה ותושייה, ולהצניע את המפלואות ולתרוצן כאילו למרות הכישלון תרמו גם הן את תרומתן לניצחון הכולל.

לפיכך אין זה פלא שחוקרים צעירים החוזרים כיום, לאחר חמישים שנה, לדון בנרטיבים במבט נלהב פחות ולא מגויס, נוטים לעתים להציג נוסחאות של 'איפכא מסתברא', לגמד אגדות תהילה ולנפץ את דמותם של גיבורים שהפכו בעיני הדור למופת של גבורה ותבונת המלחמה. אחד הבולטים בין האיקונוקלסטים הוא החוקר השנוי במחלוקת אורי מילשטיין.

69. על תזוזה השואה אל מרכז התודעה והזוהות הישראלית מאז משפט אייכמן ראו: חנה יבלונקה, מדינת ישראל נגד אדולף אייכמן, תל-אביב 2001. על השפעתה של השואה על האתוס הישראלי והמניפולציות שעשה הממסד הישראלי בנושא זה ראו: עדית זרטל, זהבם של היהודים: ההגירה היהודית המתחרתית לארץ-ישראל, 1948-1945, תל-אביב 1996. וראו גם: תום שגב, המיליון השביעי: הישראלים והשואה, ירושלים 1991. יחסו של היישוב הישראלי לשואה הפך נושא מרכזי לספרות רוויזיוניסטית לא מעטה, אולם במסגרת סקירה זו לא אכנס לתחום מיוחד זה.

70. Erik H. Erikson, *Dimensions of a New Identity*, New York 1974, pp. 102-103.

71. ראו למשל: אריה יצחקי, לטרון: המערכה על הדרך לירושלים, ירושלים 1982, וכן החוברת מבצע ברוש, שהוציא לאור ענף היסטוריה של המטה הכללי כבר בשנת 1955.

ארבעת הכרכים העוסקים בשלביה הראשונים של מלחמת העצמאות, שהראשון בהם ראה אור כבר לפני כ-15 שנה, מסתמכים בין השאר על מערכת מרשימה של עדויות בעל-פה שגבה מילשטיין במשך שנים רבות מלוחמי צה"ל בכל הרמות.⁷² לכן הם מכילים פרטים רבים שנעדרו עד כה מספרות המחקר ואף מספרי הזכרונות. בספריו ובמאמריו של מילשטיין יש גם תיאורים לא מעטים של מחדלים קשים וביקורת נוקבת על כשלונות שליוו את פעולות הכוח היהודי. הבעיה היא שעבודותיו של מילשטיין מוכתמות בהטיה פוליטית בוטה ובלהט איקונוקלסטי מופרז הפוגעים באמינות מחקריו. הדוגמה הבולטת ביותר היא ספרו תיק רבין. יש בספר זה השמצות אישיות קשות על התנהגותו של יצחק רבין במלחמת העצמאות והוא ראה אור כאשר עמד יצחק רבין בראש מפלגת העבודה והיה מועמד לראשות הממשלה, וקשה להתעלם מהמניע הפוליטי שהניע את מילשטיין בספרו.⁷³

מילשטיין אינו היחיד הפוסע בנתיב הזה. לאחרונה ראה אור ספרו השני של רם אורן על מלחמת העצמאות המטרה תל-אביב. אף שאורן אינו היסטוריון מקצועי וספרו ערוך בצורה ספרותית בדיונית למחצה, הוא מבוסס על מחקר ממושך וקפדני שכלל בדיקה מקפת של מסמכי התקופה והרבה עדויות בעל-פה.⁷⁴ בספר זה אורן מותח ביקורת קשה על ניהול המלחמה בשפלת הדרום בידי שמעון אבידן, שבעיני רבים היה לאחד המופתים הבולטים של הנהגה נבונה. אורן כותב את ספרו במידה רבה מתוך זווית ראייתם של חברי קיבוץ ניצנים, שמאו נפילת הקיבוץ בראשית יוני, בתגובה על האשמות שהוטחו בהם בדף הקרבי ששמעון אבידן הורה לאבא קובנר לפרסם, ניהלו מאבק לטיהור שם הטוב. נראה שאורן מבקש לנפץ בכל מחיר את תדמיתו של מפקד 'גבעתי' שנרשמה בזיכרון הקולקטיבי כאחד המפקדים המוצלחים ביותר של תש"ח.

אחת הדרכים שניסו לוחמי תש"ח וראשי הצבא להתגבר על תסכולם לנוכח כשלונותיהם היתה הטענה שלמרות הכישלון המקומי היה ערך רב לקורבנם משום ההשפעות העקיפות החיוביות שנודעו לחימתם הכושלת על המערכה בכללה. כך למשל חזר בן-גוריון והצביע על השפעת הקרבות הכושלים בלטרון על יכולת העמידה של ירושלים. כשלון מבצע 'ברוש', שבו לא הצליחו לוחמי חטיבת 'כרמלי' לגרש את הסורים מאחיזתם בצד המערבי של הירדן על יד משמר הירדן, רוכך באמירה שהוא מנע התקפה סורית שתוכננה והיתה עלולה לנתק את הגליל העליון כולו. כיוצא בזה גם התקפת הנגד של חטיבת 'גבעתי' על החוד המצרי, שהגיע בסוף חודש מאי לאסדוד, פורשה בעת ההיא, חרף הכישלון הטקטי וריבוי הקורבנות, כגורם מרכזי שבלם את המצרים מלדהור הלאה לעבר תל-אביב. עבודותיו של דוד טל, שהוזכרו לעיל, הן דוגמה מבוססת ורצינית של הסוגה המטילה ספק בגבורתו של צה"ל ובתבונת המלחמה של מפקדיו.⁷⁵

72. אורי מילשטיין, מלחמת העצמאות, א-ד, תל-אביב 1989-1999.

73. אורי מילשטיין, תיק רבין: כיצד טפח המיתוס, תל-אביב 1995.

74. רם אורן, המטרה: תל-אביב, תל-אביב 2004.

75. ראו הערה 24 לעיל, וראו גם: דוד טל, 'מי בלם את המצרים במלחמת 1948?', עיונים בתקומת ישראל,

10 (2000), עמ' 102-121.

אפשר להניח שהנטייה להשקיף על צמרת צה"ל בתש"ח בראייה ביקורתית יותר מבעבר קשורה בפחות בתדמיתו של הפיקוד הבכיר שחל בדור האחרון בדעת הקהל בישראל בעקבות כשלונו של צה"ל בהכרעת מלחמת ההתשה בסוף שנות השישים, המחללים השונים שנתגלו בימי מלחמת יום הכיפורים ומלחמת לבנון השנייה במחלוקת. תנועת המחאה ששטפה את הארץ בחורף ובסתיו של שנת 1974 כוונה במיוחד נגד מנהיגותו של משה דיין, שסימל יותר מכל אדם אחר את גבורתו של הצבא, אולם קולות לא מעטים נשמעו גם נגד הפיקוד העליון של צה"ל ותרמו להשתרשות הגישה הביקורתית כלפי מפקדי צה"ל גם במלחמות המוקדמות יותר ובייחוד במלחמת העצמאות.⁷⁶ יכולתם של חוקרים צעירים למתוח ביקורת ואף לזלזל בגבורות מלחמת העצמאות והמלחמות שבאו בעקבותיה היא עדות למהפך חריף שחל בדרך שצעירים ישראלים מגדירים את זהותם הקולקטיבית. הם אינם מקבלים ללא בדיקה עמוקה את הזהות הישראלית כפי שהגדיר אותה הדור הקודם באמצעות הנרטיב המתלהם על הגבורה והקורבן של לוחמי מלחמות ישראל. אפשר לקשור לעניין זה גם את ההדמיתולוגיזציה של גיבורי ישראל מהעת העתיקה, כגון הספרות הביקורתית שראתה אור בשנים האחרונות על מצדה, על בר-כוכבא ואפילו על פרשת מותו של טרומפלדור, הגיבור הגידם.⁷⁷

דקונסטרוקציה של התרבות

סוג שלישי של רוויזיה היסטוריוגרפית שנעשה רווח לאחרונה אינו מבקש להזים מיתוס זה או אחר או לנפץ תדמית של מצביא ספציפי ואף לא לתשאל פן זה או אחר בנרטיב הלאומי המקובל, אלא להעמיד לביקורת נוקבת את האתוס הישראלי בכללותו, להעמיד בסימן שאלה את הזהות הקולקטיבית הישראלית מיסודה. בקטע הבא נטפל בשלושה ספרים שהתקפתם אינה נובעת מביקורת הבאה מן השוליים, אלא היא מכוונת הישר אל התרבות הישראלית כולה ומבקשת לחשוף את מה שנראה לה כפגמיה המרכזיים. חיבורים חדשים אלה הושפעו מהפריחה של לימודי התרבות שהתפשטו בדור האחרון כאש בשדה קוצים באוניברסיטאות המערב ומהנהייה אחר מתודולוגיות הדקונסטרוקציה מבית-מדרשם של

76. על תנועת המחאה לאחר מלחמת יום הכיפורים ראו: משה ליבנה, 'ישראל שלנו: עלייתה ונפילתה של תנועת מחאה', עבודת גמר לתואר מוסמך, אוניברסיטת תל-אביב, יוני 1977. ראו גם: Mordechai Bar-On, *In Pursuit of Peace: A History of the Israeli Peace Movement*, Washington DC 1996, pp. 77-84

77. ראו למשל: Yael Zerubavel, *Recovered Roots: Collective Memory and the Making of Israeli National Traditions*, Chicago 1995; Benjamin Zeev Kedar, 'Masada: The Myth and the Complex', *Jerusalem Quarterly*, 24 (1982), pp. 57-63. ראו גם: יהושפט הרכבי, חזון, לא פנטסיה: לקחי מרד בר-כוכבא במדיניות מינו, ירושלים 1982; נקדימון רוגל, חיות בלי עורף, תל-אביב 1979.

מישל פוקו וז'ק דרידה. ואולם נקל לראות שבישראל מונחת ביסוד הביקורת הטוטלית והפירוק המוחץ הזה גם מוטיבציה אחרת. אף שאיש מהחוקרים שנסקור להלן אינו אומר זאת במפורש, נראה לי שאחד המניעים המרכזיים לכתיבה כזאת קשור לפולמוס הלאומי המרכזי שהתלהט בציבור בשלוש השנים האחרונות בשאלות מלחמה ושלוה ולתסכול המתמשך של השמאל הישראלי שאינו מצליח פעם אחר פעם לחרוג מעמדתו השולית בחברה הישראלית. נראה שחוקרים אלה מניחים שהגורמים למצב העצוב הזה אינם מצויים במישור הטיעונים המדיניים ואף לא במישור הפולמוסים האידיאולוגיים, אלא בתשתית התרבותית הכוללת שהמפעל הציוני הקים במאה השנים האחרונות. ברוויזיוניזם מהסוג הזה יש לראות אפוא התקפת מחץ כוללת על התרבות הישראלית משום ששלושת החוקרים שנציג מאמינים שיש לעקור את הפרות הבאזשים שלדעתם הולידה הציונות מראשית ימיה, ושרק עקירת שורשיהם עשויה לבטל את רוע המצב.

מוטי גולני איש אוניברסיטת חיפה, שחיבר עד כה, ברוח פוזיטיביסטית למדי, כמה מחקרים ובהם ביקורת 'רוויזיוניסטית' מתונה בנושאים שונים, פרסם בשנת 2002, בעיצומה של השנה השנייה של אנתיפאדת הדמים שגבתה עד אז 600 הרוגים יהודים ויותר מ-2000 הרוגים פלסטינים, חיבור המקפל בתוכו סיפורים אוטוביוגרפיים, הערות היסטוריוגרפיות ורפלקסיות אידיאולוגיות.⁷⁸ את המניע לחיבור חשף ידידו פרופסור יעקב רוז, שכתב בהקדמה לספר:

ספר זה רואה אור בזמן שבו הכוח מדבר ואינו טורח להצטדק עוד. הוא נמצא שם, עושה את מעשיו ומתקיים כאילו מזמן הבריאה, כאחד מאיתני הטבע, הרסני אך מובן. [...] הכוח מכה בכוח. הוא חזק, מהיר, לא עדין. הוא פועל באלימות, הורג, פוצע, מעליב, הורס, משחית. אין לו רחמים. ודאי שאין בו חמלה. הוא השחית מזמן את הפנאי למרחב של חמלה. [...] הספר שלפנינו הוא שיח של היסטוריון שהוא אדם שחי בתקופה כואבת, בארץ קרועה, שאין לו דרך אלא להיות מעורב. [...] הוא מציע לנו דרך לראות את החוקר מגייס את ידיעותיו ואת תולדות חייו ומעבד אותן לתובנות שיש להאזין להן.⁷⁹

התזה המרכזית של הספר היא שהתנועה הצייונית בחרה מימיה הראשונים במודע בכוח כדרך המועדפת להגשמת שאיפותיה. בחירה זו, טוען גולני, הפכה במרוצת השנים לאתוס כוללני שהשחית את התרבות שלתוכה מעוצבים הישראלים הצעירים. מצב זה נכון גם לערבים, לכן 'יותר משהצדדים לסכסוך מגיבים לעשייתו או לאי-עשייתו של הצד השני, הם מגיבים לקונספציות ולפחדים שלהם עצמם'.⁸⁰ כפי שהוא עצמו מסביר, גולני אינו החוקר הראשון

78. מוטי גולני, מלחמות לא קורות מעצמן: על זיכרון, כוח ובחירה, תל-אביב 2002.

79. שם, עמ' 11-12.

80. שם, עמ' 17.

שעסק במקומם של הכוח, האלימות והתוקפנות בקורותיו של המפעל הציוני. אניטה שפירא ניתחה זה כבר את המעבר ההדרגתי של המדיניות והמעשה הציוני מהאתוס הדפנסיבי שאפיין אותם בראשית הדרך לאתוס תוקפני יותר ויותר, שהתפתח לדעתה כתגובה על האלימות הגוברת של התנגדות הפלסטינים לציונות.⁸¹ כאמור טען בן-אליעזר בספר שפרסם בשנת 1995 כי השימוש הגובר בכוח שעשתה התנועה הציונית במאבקה בפלסטינים הפך את החברה היהודית בארץ-ישראל ובמדינת ישראל, עד מלחמת סיני בשנת 1956, לחברה מיליטריסטית מכל בחינה.⁸² גולני מבקש להמשיך את הסיפור הזה הלאה ומביאו עד עצם היום הזה ואף מקצין אותו הקצנה נוספת. הוא כותב: 'האלימות היתה חלק אינטגרלי מן הבחירה הציונית. על אף הקושי האוטנטי, להכיר בכך, התבררה עובדה זו לאשורה כבר בשנות השלושים. הקמתה של מדינת ישראל רק העצימה את האלימות הזו'. לדעתו השתמשה הציונות בכוח, בהתחלה מתוך היסוס אך לימים הגיע המצב לכך ש'מדינת ישראל משתמשת בו בהנאה'. לדברי גולני, השימוש בכוח מאז שנת 1948 לא היה בהכרח תכליתי ורציונלי. הוא הפך לממד בסיסי של האתוס הישראלי ושל הזהות הקולקטיבית של החברה.⁸³

יונה הדרי בספרה משיח רכוב על טנק סקרה כמות אדירה של חומרים המייצגים את מה שהיא מכנה 'החשיבה הציבורית'. הכוונה לטקסטים מודפסים של סופרים, משוררים, עיתונאים, אישי מדינה ואף אקדמאים, שראו אור בישראל במשך עשרים שנה בין 1955 ל-1975.⁸⁴ הדרי חושפת דגם קבוע לאורך כל התקופה הנסקרת. בין מלחמה אחת לבאה אחריה משתלטת על החברה הישראלית אווירת נכאים וכדורך המעידה על אובדן האידיאליזם והיא ספוגה בפסימיזם ונעדרת מוטיבציה חיובית. לעומת זאת בזמן המלחמות עצמן וסמוך לאחריהן משתלט על החברה גל של אופוריה נלהבת והתפעמות משיחית. עם זאת, מעבר לתנודות הללו מסתמן תהליך מתמשך: אתוס 'הראליזם האוטופי' שציין לדעת הדרי את תקופת הציונות החלוצית שקדמה לכינון המדינה מפנה את מקומו לאתוס מיליטריסטי שמככבת בו הדמות הדומיננטית של 'החייל המשיחי', המייצג אתוס חדש שהדרי מאפיינת כ'אוטופיה משיחית, חילונית אך רליגיוזית'. נוסף על כך מגלה הדרי תהליך מתמשך של 'אירוטיזציה של המלחמה' שמופיעה בו הדמות המרכזית של 'החייל הלוחם כמאהב של הארץ'. הרומנטיזציה הגברי של הלוחם ממזג את תפיסת ה'גברות' עם מושג ה'לאומיות':

81. שפירא, חרב היונה, בעיקר החלק השלישי: 'המעבר לאתוס האופנסיבי', עמ' 297-476.
82. בן-אליעזר, דרך הכוונת. מחקר מוקדם יותר על מעורבות הצבא בפוליטיקה הישראלית ראו: Yoram Peri, *Between Battles and Ballots*, Cambridge 1983
83. גולני, מלחמות לא קורות מעצמן, עמ' 102.
84. יונה הדרי, משיח רכוב על טנק: המחשבה הציבורית בין מערכת סיני ומלחמת יום הכיפורים, 1955-1975, ירושלים 2002. לביקורת מפורטת על הספר ראו: מרדכי בר-און, 'על גבולות הפרשנות - הרוריים בשולי ספרה של יונה הדרי 'משיח רכוב על טנק'', ציון, ע (תשס"ה), עמ' 535-539.

'האידיאל הגברי הופך לסמל של התחייה הלאומית'.⁸⁵ הדרי אינה מתיימרת לסכם את ספרה בתאוריה כוללת ומפורשת, אולם כל נעימת דבריה מצטיירת כביקורת סוחפת וחריפה על הזהות הישראלית שבה המלחמה הופכת לממד מרכזי של ה'אנימה' הקולקטיבית. ההתקפה השלישית ואף החריפה ביותר על התרבות הישראלית היא של חוקרת פוסט־ציונית מוצהרת. עדית זרטל כבר הספיקה לעורר תשומת לב ציבורית בביקורת החריפה שמתחה בספרה וזהבם של היהודים על התנהגותה של ההנהגה הציונית בימי השואה ועל הניצול שהיא ניצלה את פליטי השואה להגשמת האינטרסים הצרים שלה. ספרה החדש האומה והמוות, שראה אור בשנה שהתפרסמו גם ספריהם של גולני והדרי, ממשיך לעסוק בניתוח יחסם של הישראלים לשואה, אך היא מרחיבה את הדיון אל הדרך שבה הפכה התנועה הציונית ואחריה מדינת ישראל את המוות ואת השכול למוטיב מרכזי של הזהות הקולקטיבית ושל התפיסה העצמית של החברה בכללותה. הספר עוסק, בניסוחה של זרטל, בדרך שבה 'קביצה הביוגרפיה של האומה הציונית הישראלית במהלך המאה האחרונה, את אסונותיה, את מלחמותיה, את קורבנותיה, ואימצה אותם אל חיקה, וזכרה אותם, ושכחה אותם, וסיפרה את סיפוריהם על פי דרכה, והנחילה אותם לילדיה, והעניקה להם משמעות, ועיצבה את דיוקנה שלה באמצעותם, וראתה את עצמה בהם כאילו היא היתה הם'.⁸⁶ בהישענה על דבריו של בנדיקט אנדרסון זרטל מודה שהשימוש ב'קורבנות הקדושים' ליווה את כל העמים בתהליך 'דימיונם את עצמם',⁸⁷ אולם היא מצביעה על ייחודו של הניסיון הישראלי וסוקרת את הדרכים שבהן חיברו הישראלים לבלי התר את השואה עם ההצדקה לכינונה של המדינה היהודית:

מיום הקמתה של ישראל היו שואת יהודי אירופה ומיליוני מתיה כל־נוכחים בה, והחיבור בין שני המאורעות היה ועודנו בלתי ניתן להתרה. השואה נכחה ונוכחת כדיבור של החברה הישראלית, ובשתיקתה; בחייהם ובסיוטיהם של מאות אלפי הניצולים שהגיעו לארץ, ובהיעדרותם של הקורבנות; בחוקים, בנאומים, בטקסים, בבתי המשפט, בעיתונות, בשירה, במצבות, באנדרטאות, בספרי זיכרון. בתהליך דיאלקטי של ניכוס והדרה, של זכירה ושכחה, הגדירה עצמה החברה הישראלית לאורך השנים ביחס לשואה.⁸⁸

זרטל מראה גם כיצד השיח של השואה משמש רציונל לבינוי הכוח הצבאי ולהצדקת השימוש בו, כיצד הם 'הניבו גם מיתוס חדש, או ישן־חדש, עצום ממדים, של חורבן וגאולה, של

85. הציטוטים הם מעמ' 28, 31 בספרה של הדרי הנזכר בהערה הקודמת. להגדרת המושגים לפי הדרי ראו שם, עמ' 17-42. הדרי מציינת כמקור לתפיסת החיבור בין גברות ולאומיות את, George L. Mosse,

The Image of Man: The Creation of Modern Masculinity, Oxford 1996

86. עדית זרטל, האומה והמוות: היסטוריה וזיכרון פוליטיקה, תל-אביב 2002, עמ' 13.

87. הציטוט הוא מ-, Benedict Anderson, *Imagined Communities*, London and New York 1991, p. 243

88. זרטל, האומה והמוות, עמ' 15-16.

מה קרה ל'היסטוריה החדשה' במעבר האלף

אין-אונים וכו', שהופקע הן מן ההיסטורי והן מן הפוליטי.⁸⁹ מן הדין להוסיף ולהבהיר, שעם כל ביקורתם על תופעות מסוימות שהמפעל הציוני חולל תוך כדי תהליך הגשמתו גולני והדרי אינם שוללים את עצם המפעל ואת הישגו העיקרי – מדינת ישראל. לעומת זאת נראה שעדית זרטל מציבה סימני שאלה קשים על עצם ההצדקה המוסרית והתבונה הגלומים בפרויקט הציוני מעיקרו. זרטל התרשמה, כפי שהיא עצמה מעידה, מביקורתה הסוחפת של חנה ארנדט על הרעיון הציוני מיסודו וייחודה עמודים רבים בספרה להגותה של ארנדט.⁹⁰

העובדה שגולני, הדרי וזרטל אינם מגבילים עצמם לביקורת על היבט זה או אחר או על קטע אחד מתוך מכלול הזהות והזיכרון הקולקטיביים של ישראל, כפי שעשו 'ההיסטוריונים החדשים' הוותיקים, אלא תוקפים את הזהות ואת הזיכרון בכללותם, נותנת רגליים להנחה שהשפעתם על שינוי הדימויים הציבוריים לא תוכל להיות משמעותית ביותר. מעבר לממד הדרמטי שעיתונאים אחדים עשויים לגלות בקיצוניות החדשה, רק מעטים בשולי השמאל הפוליטי עשויים 'למחוא להם כפיים'. אין זה סביר שחוגים נרחבים מהאליטה האינטלקטואלית בישראל עשויים לאמץ ביקורת השוללת מן היסוד את התפיסות שהיו מקובלות עליהם תקופה כה ארוכה.

עם זאת נציין ששלושת החוקרים שאת עבודתם סקרנו בקצרה חושפים אפיונים של התרבות הישראלית הקיימים בפועל ואפשר להבחין בהם היטב במרחב הציבורי. ואולם כמו כל גישה רדוקציוניסטית המנסה להעמיד הכול על בסיסו של ממד אחד ולהשקיף על הכול מבעד לפריזמה האחת והיחידה שנבחרה לניתוחה של תרבות רבת פנים ועשירת ממדים, גם גישתם של אלה מעמידה אתגר אינטלקטואלי ואידאולוגי מעניין וחשוב, אך אינה מצליחה להעמיד היסטוריוגרפיה אמינה. גישתם הרדוקציוניסטית הופכת את ביקורתם לשלילה רדיקלית של עצם הקיום הקולקטיבי, ולכן ספק רב אם מפעלם המחקרי והספרותי יפול על קרקע פורייה.

שני סוגים של 'פוסט-ציונות'

עבודתה של זרטל היא בלא ספק אדווה נוספת בגל ששטף את ההגות הישראלית בעשור האחרון וכונה בפי תומכים כמו גם בפי מתנגדים בשם 'פוסט-ציונות'. המונח נשאר מעורפל ורב פנים כפי שהיה בראשית הופעתו, אולם במשך הזמן הלכו והסתמנו בתוכו שתי מגמות:

89. שם, עמ' 229.

90. שם, עמ' 227-228. זרטל שואבת בעיקר מהספר Hannah Arendt, *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil*, New York 1963. חנה ארנדט, אייכמן בירושלים: דו"ח על הבנאליות של הרוע, תל-אביב 2000.

מצד אחר ניצבים מי שעם כל הביקורת שהם מטיחים בכל מיני פנים של הציונות בהתגשמותה במהלך ההיסטוריה ובהיבטים שונים של המוצר הסופי, דהיינו החברה הישראלית בת זמננו, אין הם מסתייגים מעצם המפעל ומקבלים את העבר הציוני בכללו בחיוב. לדעת 'פוסט־ציונים' מהסוג הזה מחייבות הנסיבות המתחלפות שינוי כיוון רדיקלי של הנתיב שפסעה בו הציונות עד כה. הללו מציעים גם לתקן עיוותים ולפצות את כל מי שהפרויקט הציוני פגע בהם, ובראש ובראשונה לאפשר לעם הפלסטיני להגשים את שאיפתו הלאומית לעצמאות. ביקורת העבר בעיני אלה אינה צריכה לשמש עילה לשלילה סוחפת אלא דרך לחשוף עיוותים שאפשר וצריך לתקנם.⁹¹

לעומת אלה ניצבת קבוצה של הוגים וחוקרים הסבורים שמראשיתה היתה הציונות אידאולוגיה פגומה וחסרת הצדקה ושהמעשה הציוני היה כרוך בעוולות שנגרמו לא רק לערביי הארץ אלא גם ליהודים. לכן מן הדין לבטל גם את המערכות הייחודיות שהציונות הקימה ובעיקר לבטל את ייחודה היהודי של המדינה ולהפכה ל'מדינת כל אזרחיה'. עדי אופיר מסכם עמדה זו במילים: 'הביקורת המכונה פוסט־ציונית [...] מאפשרת לייצג את האחר כקורבן ולא רק כרודף ומעוול, ומחייבת יהודים ליטול אחריות לתפקידם שלהם כרודפים ומעוולים'.⁹²

גם בין הפוסט־ציונים מחייבי הציונות יש נסיונות לרוויזיה של הנרטיב ההיסטוריוגרפי, אולם את הרוויזיה העמוקה והעקרונית יותר מציעים אלה השוללים את הציונות מעיקרה. אחת הדוגמאות המרות והנרגזות ביותר שנכתבה בידי פוסט־ציונים בשנים האחרונות היא מאמרם המשותף של עדי אופיר ואריאלה אזולאי בקיץ 1997 'שירים של אירופה'. שורות ספורות יספיקו כדי להדגים כיצד אין סיכוי שהפוסט־ציונים מהזן הרדיקלי הזה ישכנעו יותר מקומץ קיצונים כמותם. אפילו אנשי שמאל מובהקים הכואבים את האלימות שכבשה את חיינו ואת המצב המדיני שמשתבש והולך יראו בו פגיעה קשה באופן שהם מבקשים לזהות את עצמם. אופיר ואזולאי כותבים: 'אנחנו שירים ארוכים של אירופה. אנחנו היהודים שאירופה לא הספיקה לחסל. אנחנו המקום שבו הסיוט הנאצי חי וקיים. והוא נישא במוחות האנשים שניצלו ובמוחותיהם של אלה שגדלו בצל הניצולים ובמוחותיהם של כל האחרים שנשטפו במלל האינסופי שקידש את השואה והציב את אושוויץ במקום הריק של אלוהים. [...] אנחנו קן חזית אחרון של הקולוניאליזם הצבאי, שאירופה הסתלקה ממנו בכוח פנים לפני שנות דור. אנחנו קוץ שאירופה השאירה בקצה המזרח'. וכך הלאה, ועם וחרון שקשה לעמוד בו.⁹³

בדעת הקהל הרחב ובייחוד בקרב חוגי הימין לא מובנת בדרך־כלל ההבחנה העקרונית

91. בר־און, 'פוסט־ציונות ואנטי־ציונות' (לעיל הערה 23), עמ' 475. בקובץ זה יש מאמרים רבים המאירים את התופעה מצדדיה השונים.

92. עדי אופיר, 'עבודת ההווה: מסות על תרבות ישראלית בזמן הזה', תל־אביב 2001, עמ' 262.

93. שם.

בין שני הנתיבים השונים שבהם מתפתח השיח הבתר-ציוני. הרושם שנוצר בעקבות כשלון שיחות קמפ דייוויד ביוני 2000 והאלימות הערבית הקשה שפרצה בעקבותיו חיזקו את ההכרה שעצם המפעל הציוני וקיומה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ניצבים מול נסיונות של ערעור מן היסוד. הדיבורים על סכנת המדינה הדו-לאומית שהולכת ונוצרת כביכול לנגד עינינו והתחזקותם של החמאס ושאר הארגונים הפלסטיניים השוללים את עצם קיומה של ישראל העמיקו את ההכרה הציבורית בכך שהציונות נמצאת בעיצומו של מאבק על עצם המשך מפעלה. ואולם ההבחנה דלעיל חשובה משום שהיא מסמנת את השסע האמיתי והעמוק בין הימין והשמאל בישראל. השמאל סבור שמבחינות רבות ובייחוד מבחינה טריטוריאלית הגיעה הציונות למרב היכולת להשיג הישגים והיא נמצאת עתה בעידן שאין אלא לבסס הישגים שכבר הושגו ואף לסגת ממקצתם. הימין לעומת זאת סבור שעל הציונות להמשיך ולצעוד במצעד ההתרחבות וההגשמה. לאחרונה הופיעה בחוצות הערים ססמה שגובשה בהנהלה הציונית: 'נמשיך לחלום את החלום'. נראה שהשמאל מבקש כיום להתפקח מן החלומות שאין להגשימם עוד. זהו גם הרקע לכך שהימין מנסה לנכס לעצמו את עצם המותג הציוני. מתנחלים מהימין מכריזים השכם והערב שהקמת מאחזים חדשים בעקבות מעשי פיגוע היא 'תשובה ציונית הולמת'. הימין חוזר ומכריז על עצמו 'המחנה הלאומי' כאילו המחנה האחר נטש את החזון ואינו 'לאומי' עוד. היוקרה שהמותג 'ציונות' רכש במאה השנים האחרונות בקרב העם והיותו מותקף כיום הן בידי אויביו הפלסטינים והן בידי חוגים רחבים במערב דוחפים רבים ללכד את השורות ומכבידים על אנשי השמאל להבליט את ביקורתם על פגמים שנפלו לדעתם במהלך השנים. הם חוששים שמא ייראו כמי שמתפסים את עצמם עם שוללי הציונות מעיקרה. עם זאת נשאלת השאלה: האם אין זה סביר לחשוב שבראשית המאה ה-21, יותר ממאה שנים לאחר ייסודו, יש לערוך ברעיון הציוני בדק בית יסודי?